

Eesti Kirjandusmuuseum
Tartu Ülikool

Dialog privaatse ja avaliku elu vahel

Inimese ja keskkonna suhete peegeldus pärimuses

Elektrooniline konverents
Täienduskoolituskursus

**18.02. – 18.05. 2002
Tartu 2002**

Tiiu Jaago, Mare Kõiva (koost.)
Lehti Pilt, Liisa Vesik (e-konverents)
Kairika Kärсна, Kristi Salve (tõlketoimetajad)
Andres Kuperjanov (küljendus)

Trükise valmimine on seotud Eesti Teadusfondi grantidega nr 3576 ja 5117.
E-konverents ja täienduskoolitus on seotud sihtfinantseeritavate teadusteemadega “Argikultuuri protsessid ajaloolises ja kaasaegses perspektiivis” TFLAJ0531 ning “Eesti ja sugulasrahvaste folkloor: zanrid, struktuur, tüpoloogia, historiograafia” 0050332s98.

ISBN 9985-867-12-2

© Eesti Kirjandusmuuseum
Tartu Ülikool
autorid

Dialoog privaatse ja avaliku elu vahel

Inimese ja keskkonna suhete peegeldus pärimuses

Lühitutvustus: *Käsitletakse inimese ja keskkonna suhet pärimuses folkloristlikust aspektist. Konverentsimaterjalid hõlmavad viit teemat, iga teema sisaldab kaht teadusartiklit, teema kommentaari ja küsimusi ning ülesandeid.*

Käsitletavat teemat on: *Inimene ja koduloom; Hirmud, kadetus, negatiivsed emotsioonid inimeste vahelises suhtluses; Migratsioon: ootused ja tegelikkus; Argipäev ja pöördetked; Kus on kodu?*

Sihtgrupp: *Konverents on suunatud eelkõige üliõpilastele ja kraadiõppuritele. Eelduseks on juurdepääs internetti ja e-maili aadressi olemasolu. Kursusel osalenud saavad soovi korral Tartu Ülikooli avatud ülikooli töendi (kinnitab konverentsist osavõttu) või tunnistuse (sisaldab ka akadeemilist õiendit – seda on vaja juhul, kui soovite oma osavõttu konverentsist kanda ainepunktide hulka). Täienduskoolituskursus vastab Tartu Ülikooli õppekavas kinnitatud ainetele: Perepärimus. FLKN.01.005. 2 ap. Arvestus (Tiiu Jaago); Eesti rahvausund. FLKN.01.066. 2 ap. Eksam (Mare Kõiva).*

Registreeruda hiljemalt 15.02.2002 aadressil: tjaago@ut.ee.

Konverentsi lehekülg avatud registreerunutele 18.02.–18.05.2002.

Juhul, kui soovitakse ainepunkte, on nõuded arvestuseks järgmised:

- (a) rühma- ja individuaaltöö (1.–3. teema)
- (b) individuaaltöö (4.–5. teema)
- (c) kirjalik kokkuvõte (1 lk.).

Rühm (5–10 liiget) moodustub juhuvalikuga konverentsi käigus. Rühmatöö toimub e-keskkonnas (“Rühmatöö” jututoas) 13., 20. ja 27.03.2002 kell 10.15–11.45, individuaaltööd esitatakse “Foorumis” jooksvalt, lõpptähtaeg on 17. aprill. Kirjalik kokkuvõte esitatakse hiljemalt 6. maiks.

Hindame artiklite läbitöötamise täpsust, väidete ja vastuväidete esitamise oskust, loomingulisust.

Info:

Tiiu Jaago, TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, tel (7) 375 214; e-post: tjaago@ut.ee.

Mare Kõiva, KM folkloristika osakond, tel (7) 420 370; e-post: mare@haldjas.folklore.ee.

Sisukord

Tööjuhend	5
1. teema. Inimene ja koduloom 13.03.2002.	7
Marika Mikkor (Tartu). Minu merisigade elust	9
Henni Ilomäki (Helsingi). Loomad rahva meeles ja rahvaluule keeles	13
2. teema. Inimene ja emotsioonid 20.03.2002.	19
Emmanuel Habimana & Line Massé (Kanada). Kadeduse avaldumise vormid ja isiksusehäired	21
Ene Vainik (Tallinn). “Kuumaverelised” eestlased. Eestlaste rahvalikust emotsioonikategooriast	29
3. teema. Ränne ja lootused 27.03.2002.	43
Aivar Jürgenson (Tallinn). Siber – metsik ja kodune. Siberi-eestlaste loodustunnetusest	45
Brigitte Bönisch-Brednich (Göttingen-Wellington). Migratsioon ja jutustus	57
4. teema. Sillad inimeste ja maailmade vahel 10.04.2002.	64
Maili Vabrit (Tartu). Sünnipäev – endale ja teistele, korduv ja kordumatu	66
Argo Moor (Tartu). Surmateadlikkus: kas juhitud protsess või tarumeeriv kogemus?	74
5. teema. Inimene ja kodu 17.04.2002.	86
Tiiu Jaago (Tartu). Kodu mõiste muutumisi 20. sajandil	88
Liina Rootalu (Peterburi). Peterburi eestlaste mõtteid kodust	99

Tööjuhend rühma- ja individuaalsete tööde koostamiseks

Järgnev tööjuhend on eelkõige neile, kes soovivad konverentsist osavõtu eest saada ainepunkte, kuid loomulikult on kõik osavõtjad oodatud kaasa mõtlema, arutama ja arvamust avaldama.

Artiklid, millel konverents põhineb, on kättesaadaval nii Tartu Ülikooli õpikeskkonnas WebCT kui ka paberandjal Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis ja Eesti Kirjandusmuuseumis.

Iga teema sissejuhatuses on esitatud küsimused nii rühmatöö ettevalmistamiseks kui ka individuaalseks tööks. Rühmatöö on ette nähtud kolme esimese teema puhul. Individuaalne töö on vaja esitada kõigi viie teema kohta. Konverentsi lõpul ootame ka kirjalikku kokkuvõtet. Hindame artiklite läbitöötamise täpsust, väidete ja vastuväidete esitamise oskust, loomingulisust.

Rühmatöö ning arutelud toimuvad WebCT keskkonnas. Juhendi WebCT keskkonnas orienteerumiseks saavad kõik registreerunud koos oma kasutajanime ja salasõnaga. Lähemat informatsiooni leiab alati konverentsi kodulehelt. Selle leiad Tartu Ülikooli kodulehe www.ut.ee alajaotuse "Üksused" allasast e-ülikool. Samast leiad demokursuse, kus saad harjutada WebCT keskkonnas liikumist. Jooksvate probleemidega saab pöörduda otse korraldajate poole.

Rühmatööd

Rühmad moodustatakse registreerunutest juhuvalikuga. Iga rühm saab numברי, mille abil on tema sõnavõttud identifitseeritavad.

Arutelud ja mõttevahetus toimuvad interaktiivses veebipõhises jututoas; räägitust jääb protokoll. Kel varasem kokkupuude sellise meediumiga puudub, võiks enne esimest rühmatööd sellega prooviks tutvuda. Rühmatööd võib teha suvalisest Eestimaa punktist; soovijaile leiavad arvuti kasutamise võimaluse konverentsi organiseerijad.

Iga rühm suhtleb esmalt omavahel ja valib oma seisukohti esitama ühe esindaja, kes saadab ära kollektiivse vastuse ning on "suuvoodriks" järgnevas diskussioonis. Esindaja valikul tasub arvestada arvutikirjaoskust ja sõnastusannet.

Rühmatöö küsimuste vastused on soovitatav ette valmistada individuaalselt, siis sujub kollektiivse vastuse sõnastamine kiiremini; võimaluse korral varuge elektroonilisi vastuseid. Iga teema arutelul moodustatakse rühmadest paarid, mis esindavad ja kaitsevad vastandlikke seisukohti, nii et on vaja valmistuda nii poolt- kui ka vastuseisukohtade kaitsmiseks.

Kõigepealt saadab iga rühm oma vastasrühmale (ja instruktorile) kokkuvõtte oma seisukohtadest ning saab teise poole seisukohtade kokkuvõtte. Kui vastaspoolel on teineteise seisukohtadega tutvunud, avaneb neil võimalus elavas väitluses oma seisukohti kaitsta ja teise poole omi rünnata, seetõttu oleks tark valida tugevad väited ja mõelda läbi oma seisukohtade põhjendused.

Võib diskuteerida ka vabaarutelu teemadel ja vabalt valitud teemadel.

Teemad jäävad foorumis aruteluks avatuks ka pärast interaktiivse kohtumise lõppu.

Rühmatööde arvestuse saab rühmaga interaktiivsetes kohtumistes osalemise eest.

Individuaalsed tööd

Individuaalne töö esitatakse veebikeskkonnas, "Foorumis". Nii tekib iga teema kohta arvamuste kogum, mis peegeldab erinevaid seisukohti. Oma nägemus on vaja esitada kõigi viie teema kohta. Seejärel võid lisada kommentaare ka teiste tööde kohta. Kõigi teemade juures on pakutud välja valimik küsimusi, millel arutleda, kuid vaatluse alla võib võtta ka mõne muu endale huvipakkuva aspekti.

Pikkusest olulisem on sisu, argumentide põhjendatus ning esitamise oskus.

Vaba arutelu teemade juurde kuulub ka neljanda teemaga seostuv joonistamis-ülesanne. Joonistuse võib tuua Eesti Kirjandusmuuseumi valvelauda või Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli; kokkuleppel ka muul aadressil. Tegemist ei ole kohustusliku tööga, kuid konverentsi lõpus saab joonistuste kohta tagasisidet. Joonistusi ei kasutata ega avaldata autori nõusolekuta.

Individuaalsed tööd esitatakse jooksvalt, lõpptähtaeg on 17. aprill 2002.

Kirjalik kokkuvõtte konverentsist

Kirjaliku kokkuvõtte eesmärgiks on anda nii osavõtjale kui ka korraldajale võimalus võtta arutletu kokku ja vahendada oma muljeid. Mida uut said teada? Kas mõni su varasem seisukoht muutus? Mis oli kõige üllatavam? Millised probleemid jäid kõlama, mida tahaksid edasi arutada? Mida pakkusid teiste(ga) jagatud kogemused? Kuidas hindad konverentsi tervikuna?

Kokkuvõtte esitamise tähtaeg on 6. mai 2002.

Inimene ja emotsioonid

Viimaks võttis isa uue naese, siis läks Antsu põli paelu alvemaks kui enne: võerasema ei sallinud poega mitte maikugi. Ta palus viimaks meest, et see Antsu ära tapaks, ja veel iga päev tülitas meest sellesama ütelsega, et tapa aga pois ära!

Ükskord ütles ärg poisile, et sind tahetakse ära tappa. Ta lubas veel poisile ära ütelda, mil päeval just tahetakse teda tappa.

Eelarvamused, kadedus, tigidus, hirm, viha jms on negatiivsed emotsioonid, mida püütakse avalikkuse silma eest peita, kuid see ei õnnestu. “[- -] emotsioonide väljanäitamine teeb inimesed haavatavaks ja haavatav olla on ebaturvaline,” teeb rahvapärasest arvamusest kokkuvõtte Ene Vainik.

“Kui inimesed tunnistavad harva oma kadedust, eriti selle õelat vormi, kuidas me siis saame öelda, et inimene on kade?” küsivad Emmanuel Habimana ja Line Massé. Milliseid võtteid on inimesed leiutanud, et negatiivseks peetavaid tundeid välja elada?

Emmanuel Habimana & Line Massé. Kadeduse avaldumisvormid ja isiksusehäired Ene Vainik. “Kuumaverelised” eestlased. Eestlaste rahvalikust emotsioonikategooriast

Rühmatöö ülesanded

Leia autorite esitatud väited:

- (a) millised on negatiivseks peetavad emotsioonid,
- (b) miks neid emotsioone peetakse negatiivseteks,
- (c) kuidas neid emotsioone kultuuris väljendatakse, tõrjutakse või tasakaalustatakse?

Sõnasta oma poolt- ja vastuargumendid artiklites esitatud seisukohtadele.

Milliseid emotsioone on sul endal raske väljendada (sa ei meeldi mulle; ma armastan sind jne)?

Kas on olemas rahvuslikke, sotsiaalseid, vanuselisi erijooni emotsioonide väljendamisel?

Arutelu 20. märtsil kell 10–12.

Vaba arutelu teemad (kuni 17. aprillini):

Milliseid näiteid negatiivsetest ja positiivsetest emotsioonidest võiksid siinkohal jagada?

Mis on needus, ärasõnamine? Miks on need nähtused tänini mõnele inimesele aktuaalsed?

Miks on kultuuris vaja eristada negatiivseid ja positiivseid tundeid? Kui absoluutsed on siinjuures positiivne ja negatiivne poolus?

Kuidas väljendaksid (sõnas, pildis, helis ...) viha, hirmu, kadedust, kurja silma, õnne vms? Kuidas on neid kujutatud kunstiloomingus?

...

Kadeduse avaldumise vormid ja isiksushäired

Emmanuel Habimana, Line Massé

Isiksushäireid seostatakse sageli ühiskondlikult vastuvõetamatute käitumisviisidega, kuid alati ei peeta seda normist hälbimiseks. Samuti on kadedust seostatud väärkohanemisega, muu hulgas inimestevaheliste konfliktide, madala enesehinnangu, depressiooni, ärevuse, agressiivsuse ja isegi kuritegeliku käitumise – vandalismi või koguni mõrvaga. Psüühikahäirete klassifikatsioon (DSM-IV) seob kadedusega vaid üht isiksushäiret – nartsissistlikku isiksust. Sellegipoolest on see “surmapatt” inimsuhetes levinud ega puuduta ainult nartsissistlikke isiksusi. Enamik teadlasi tõdeb, et inimesed eitavad teiste kadestamist, sest kadedust peetakse sotsiaalselt ebasoovitavaks tundeks, seetõttu ei ole sõnalised ütlused objektiivsed. Selleks, et seda raskust ületada, on välja pakutud projektiivseid meetodeid. Koostasime kaks küsimustikku: otsese ja kaudse versiooni. Valim koosnes 786 keskkooliõpilasest ja tudengist. Tulemused näitavad, et kaudne versioon mõõtis kadedust täpsemalt.

Artiklis käsitletavad märksõnad: Kadedus / kuri silm / kaudne mõõtmine / isiksushäired / sotsiaalne võrdlemine

SISSEJUHATUS

Isiksusehäireid seostatakse sageli ühiskondlikult vastuvõetamatute käitumisviisidega, kuid alati ei peeta seda tingimata normist kõrvalekaldeks. Samuti on kadedust seostatud väärkohanemisega, muu hulgas inimestevaheliste konfliktide, madala enesehinnangu, depressiooni, ärevuse ja agressiivse käitumisega kadestatava inimese või tema varanduse suhtes. Vahel võib kadedus tuua kaasa isegi kuritegelikku käitumist – süütamist, vandalismi, kallaletunge ja isegi mõrva. Prantsusmaal pole kadedust peaaegu üldse empiirilisel uuritud (v.a psühhoanalüütikud), suurem osa kadedust puudutavaid töid on tehtud sotsiaal- või isiksuse psühholoogia raames Ameerika Ühendriikides alates 1980. aastate keskpaigast. Sellegipoolest on tehtud väga vähe süstemaatilisi katseid, et välja selgitada individuaalseid erinevusi, eriti puudutab see iseloomujooni, mis võiksid seletada, miks üks inimene on kadedam kui teine. Alustuseks vaatame kadedust kui üldist psühholoogilist nähtust, mis võib teatud olukorras avalduda igal inimesel, seejärel pöördume konkreetsemalt kadeduse ja isiksushäirete seoste juurde.

KADEDUS KUI ÜLDINE PSÜHHOLOOGILINE NÄHTUS

Definitsioonid

Psühholoogias on kaks peamist kadeduse seletamise viisi: psühhoanalüütiline teooria ja sotsiaalse võrdlemise teooria. Psühhoanalüütilises paradigmas on suurim mõju olnud M. Kleini teoorial (Klein 1957). M. Klein defineerib kadedust kui *vihast tunnet, kusjuures kadedus seisneb soovis ära võtta või rikkuda midagi ihaldatavat, mis teisel inimesel on või mida ta naudib*. J. Hubback (1972) kritiseerib M. Kleini definitsiooni, rõhutades asjaolu, et kadedusega ei kaasne alati soov rikkuda. Tema arvates hõlmab kadedus kolme tunnust: *esimene on soov saada endale see, mis teisel inimesel on ja mida too naudib* [tahtmine], *teine on see, et soov on seotud vihaga, ja kolmas, hilisem vorm, on soov rikkuda*. P. M. Spielman (1971) nõustub selle seisukohaga. Ta kirjeldab nelja omavahel seotud kadedustunnet, järjestades need tunde intensiivsuse alusel: 1) matkimine (teise inimese imetlemine ja soov temaga võrdseks saada, imiteerida või isegi teda ületada, aga ilma märkimisväärse pahatahtlikkuseta); 2) nartsissistlik haavumine (alaväärsuse, küündimatuse, väiksuse tunne või kahjustatud enesehinnang; kergemal kujul võib seda kogeda kui pettumust, raskemal kujul võib see olla alandus või häbistus); 3) igatsus ihaldatava omanduse järgi (saamahimu) ja 4) vihatunne omaniku vastu (kergemal kujul võib seda kogeda kui tuska või rahulolematust, keskmisel kujul võib see avalduda kui vimme või pahatahtlikkust ja raskemal kujul kui kius, õelus, pahatahtlikkust, vihkamist ja soov omanikule viga teha, kõige ekstreemsemal kujul kui tahe rikkuda või hävitada kadestatavat objekt).

Sotsiaalse võrdlemise teooria defineerib kadedust kui tundeid, mõtteid ja käitumisviise, mis ilmnevad siis, kui meie isiksuseomadused, omandid või saavutused ei ole samaväärsed teiste meile oluliste inimeste samade omadustega (Salovey & Rodin 1985). Silver ja Sabini (1978) ning Salovey ja Rodin (1984) on loetlenud kolm kadedust esile kutsuvat tingimust: 1) negatiivne või enesehinnangut kahandav informatsioon võrdluses teise isikuga, 2) selle informatsiooni olulisus kadetsejale ja 3) suur sarnasus või lähedane suhe kadestatava isikuga.

Esimene kadedust esile kutsuv tingimus on üsna erinev püsivalt madalast enesehinnangust, kuigi enamik inimesi tavaliselt seostab kadedust just sellega. Uurimused on näidanud, et enesehinnang kui iseloomujoon ei korreleeru püsivalt kadedusele kaldumisega (Salovey 1991). Pigem on kadedus tagajärjeks sellele, kui isiku (positiivne või negatiivne) hinnang enesele on kõnealusel hetkel võrreldes kellegi endast edukamaga ohus, või siis, kui tajutakse oma sotsiaalse positsiooni langemist (Sabini & Silver 1982). Kadedusega seotud käitumises (nt rivaali tagarääkimine või halvustamine) võib näha püüet hoida ära enese alaväärtustamist (Joffe 1969; Sabini & Silver 1982). Silver ja Sabini (1978) testisid seda hüpoteesi, näidates katsealustele videosalvestusi, kus näitlejad mängisid oma edu või ebaedu meditsiinikooli sisseastumiseksamitel. Tüüpstsenaariumis, kus esimene näitleja sai sisse, teine mitte ja läbikukkunu halvustas eduka iseloomu või laimas ta edu, tundis 92% katseisikutest spontaanselt kadedust. Osalejad tajusid halvustamist kadedusena harvemini juhul, kui edukas näitleja kiitles (59%), kui mõlemad näitlejad võeti vastu (54%) või kui läbikukkunud näitleja nuttis (55%).

Teine kadedust tekitav tingimus seostab kadedust sotsiaalse võrdlemisega nendes dimensioonides, mis on isiku enesemääratluses kesksel kohal (Miller, tsiteeritud Salovey 1991). A. Tesser ja ta kolleegid (1991) on loonud positiivse enesehinnangu alalhoiu mudeli, mis annab huvitavaid vihjeid kadeduse mõistmiseks. Nad väidavad, et inimestel on motivatsioon säilitada kõrge enesehinnang ja kõik tegutsevad aktiivselt positiivse mulje loomise nimel, toetudes peamiselt kahele meetodile – refleksioonile ja võrdlusele. Refleksioon esineb juhul, kui inimesed tunnevad ennast hästi teise inimese edu tõttu: nad muutuvad tähtsamaks, peesitades teise inimese hiilguses. Võrdlus seevastu võib enesehinnangut ohustada, sest teise inimese oskused või head omadused võivad sellele halvasti mõjuda. Kumba meetodit parajasti kasutatakse, määrab see, kui olulised on inimese enesemääratluses teise inimese saavutused ja omadused (Tesser 1991). Kui see pole tähtis, rakendatakse tõenäoliselt refleksiooni. S. Dakins ja A. J. Arrowood (1981) leidsid, et võistlevad võrdlused (tulenedes arvatavasti kadedusest) esinevad tõenäolisemalt siis, kui teistel samasugustel inimestel läheb veidi paremini kui kadetsejal endal. Mõned uuringud rõhutavad endast lähtumise olulisust kadeduse kogemisel (nt Buakasa 1980; Lieblich 1971). Näiteks ajakirjas *Psychology Today* avaldatud ülevaates palusid Salovey ja Rodin (1985) lugejatel reastada erinevaid dimensioone (nt rikkaks ja kuulsaks saamine, paljudele meeldimine või füüsiline atraktiivsus) selle järgi, kui olulisused on need inimese minapildile. Seejärel paluti neil samu dimensioone hinnata selle järgi, kui suurt kadedust need võiksid tekitada. Nad täheldasid statistiliselt olulist, ehkki väikest korrelatsiooni (0,18–0,34) esimeste ja teiste hinnangute vahel.

Kolmas kadedust esile kutsuv tingimus puudutab kahe inimese vahelist sarnasust (nt hoiakud, vanus, sugu, sotsiaalmajanduslik seisund). Kõige enam võrdleme end või võrreldakse meid inimestega, kes sarnanevad meiega ea, soo, tegevusala ja teiste tunnuste poolest. L. A. Festinger (1954) väitis, et tendents valida võrdlemiseks enesega sarnasemad inimesed suureneb vastavalt sellele, kui oluline antud objekt on. Need, kes sarnanevad mitmel viisil, on tavaliselt enesele hinnangu andmisel informatiivsemad võrdlusalused (vt Wheeler 1991). Inimesed on ka vastuvõtlikumad tagasisidele, mis tuleb neile sarnastelt inimestelt (Goethals & Darley 1977; Tesser & Paulhus 1983; Wheeler & Zuckerman 1977). Just nende inimeste saavutused võivad tunduda kõige alandavamana (Parrott 1991; Silver & Sabini 1978). Salovey ja Rodin (1984) märkisid, et erinevus meie

ja teiste vahel ei pea tingimata tähendama, et meie oleme halvemad, kuid kui erineme omasarnastest inimestest, tuleneb see suure tõenäosusega alaväärsusest, mitte teistest teguritest (nt sotsiaalmajanduslik staatus, kogemused). Silver ja Sabini (1978) on märkinud, et *kuna kadedus eeldab, et inimest on alavääristatud või talle vähemalt tundub nii, siis on kadeduse väljapaistmine kahekordselt kahjustav*. Me pole mitte ainult “patustanud”, vaid ka vaikides tunnistanud oma alaväärsust. Seetõttu on inimestel harilikult väga raske tunnistada, et nad kadestavad kedagi. Uuringus, kus tudengid pidid kirjeldama kadeduse ja armukadedusega seotud situatsioonides esinevaid tundeid, märkisid P. Salovey ja J. Rodin (1986), et kuigi mõlemas olukorras esines võrdsel määral ärevust, tunnistasid katsealused, et tunneksid hoopis enam piinlikkust, kui teised teaksid, et nad on kadedad (võrreldes armukadedusega).

KADEDUSE VORMID JA ERISTATAVUS

Igapäevases kasutuses on sõnal kadedus kaks erinevat tähendust: üks on moraalselt vastuvõetav ja teine moraalselt taunitav. Esimene kadeduse vorm esineb siis, kui inimesel pole seda, mis teistel on, ja ta kas ihaldab seda, imetleb kadestatavaid inimesi või soovib olla nendesarnane. See kadeduse positiivne vorm motiveerib inimesi ennast parandama ja seda ei peeta pahatahtlikuks, vaid imiteerivaks ja imetlevaks kadeduseks (Parrott 1991). Teisalt keskendutakse kadeduse õela vormi puhul (näiteks teist inimest taga rääkides või teda halvustades) kadestatava objekti või omaduse kõrvaldamisele või hävitamisele (Neu 1980). Selles kadeduse õelas vormis nähakse pattu. Kadedust peetakse vastikumaks kui teisi patte. Jeammet (1998) ning Silver ja Sabini (1978) on väitnud, et kui teised kuus “surmapattu” seostuvad liigse lõbu- ja naudinguihaga (ahnus, saamahimu, meelelisus ja laiskus) või üleolekuga (viha ja uhkus), siis kadedus pole seotud lõbuga ning sellele järgneb valu ja alaväärsus. Sel põhjusel eelistab kade inimene oma raevus ja piinas hävitada selle, mida ta pole võimeline endale saama. Enamik inimesi ei erista kadedust armukadedusest, ehkki neid kahte mõistet saab kergesti lahus hoida. Kui kadedus toob endaga kaasa iha millegi järele, mis kuulub teisele ja sisaldab endas düaadilist suhet (kade ja kadestatav), siis armukadedus ilmneb triaadses situatsioonis ning selle ajendiks on hirm kaotada (rivaalile) juba olemasolev suhe armastatud inimesega. Kõnekeeles ei tehta mõistetel kadedus ja armukadedus sageli vahet (nt “Ma olen nii (armu)kade su Austraalia-reisi peale!”). R. H. Smith, S. H. Kim ja W. G. Parrott (1988) on näidanud eksperimentaalselt, et sõnad kadedus ja armukadedus kattuvad tähenduselt eelkõige seetõttu, et armukadedust kasutatakse tavaliselt nii kadeduse kui ka armukadeduse tähenduses.

AVALDUMISVORMID

Kui inimesed tunnistavad nii harva oma kadedust, eriti õelat kadedust, kuidas siis teada saada, et inimene on kade? Vastavalt M. Silveri ja J. Sabini eespool kirjeldatud uurimusele (1978) *peetakse inimest kadedaks, kui tema tegevuses väljendub kohatu püüe tõsta oma enesehinnangut ja alandada teist inimest oma väärtuse kaitsmisel*. Mõnda reaktsiooni seostataksegi tüüpiliselt kadedusega. Siin on toodud mõned neist, mis on järjestatud neis peituva õeluse järgi: 1) püüd veenda teisi, et inimese saavutused ei peegelda tegelikult inimese enda väärtust, vaid tulenevad pigem kavalusest või juhusest (Silver & Sabini 1978); 2) enda tegemiste või omaduste näitamine tegelikkusest positiivsemas valguses (Salovey & Rodin 1988); 3) püüe muuta nägemust sellest, mis on tähtis või oluline selleks, et lülituda kergemini võrdluselt reflektatsioonile (Tesser & Paulhus 1983); 4) teiste edu moonutamine negatiivses suunas (Tesser & Campbell 1980); 5) kadestatavate inimeste laimamine või püüe vähendada tulevast seotust nendega (Salovey & Rothman 1991); 6) püüe saboteerida kadestatavate inimeste tulevasi saavutusi (Tesser & Smith 1980); 7) vägivald või agressiivsus kadestatavate inimeste või nende omandi vastu (Schoeck 1969).

KADEDUS JA ISIKSUSHÄIRED

Nagu eespool näha, on paljud kadeduse avaldumise vormid olemas isiksushäiretes ja seletavad osaliselt nendega kaasnevaid inimestevahelisi konflikte. Tuleb arvesse võtta, et üks häiretele iseloomulik tunnus on teiste kahjustamine – sellised käitumisviisid on egosüntoonilised. Teisalt võib teatud negatiivse afekti teadvustamine esile kutsuda impulsiivsust või viha enda vastu (nt enda vigastamine) ning vahel ärevushäireid ja depressiooni või psühhoaktiivsete ainete kuritarvitamist (Gold 1996). Ehkki seost kadeduse ja isiksushäirete vahel ei ole süstemaatiliselt uuritud, võime leida huvitavaid viiteid kultuure võrdlevast psühhiaatriast ja meditsiiniantropoloogiast. G. Murdock, S. F. Wilson ja V. Frederick (1980) on leidnud, et kadedus seostub enamikus mitteläänelikes kultuurides *kurja silmaga*, kusjuures need emotsioonid tekitavad maagilise agressiooni väljendamise viise (Alarcón, Foulks & Vakkur 1998). Näiteks J. Constant (1969) väidab, et Guadelopes esinevad deliiriumihood on põhjustatud armukadedusest naabrite vastu. Samamoodi leidis E. Habimana (1988) Rwanda ravijaid uurides, et nii ravijad kui ka nende patsiendid peavad psühhoatiliste häirete põhjuseks kadedust. 50%-l juhtudest on kadedad inimesed perekonnaliikmed (vend, õde, onu või kasuema) ja teisel 50%-l on selleks naaber. Üldiselt kadestavad inimesed varandust (nt auto, ilus maja, viljakas maa ja terve kari) või sotsiaalset positsiooni (nt suur pere, palju lapsi või hea hariduse saanud laps, kellel on eeldused edukaks tulevikuks). Et kadedal inimesel ei ole samasugust staatust või varandust ja ta peab varjama oma viha, nähes teiste edu, mida ta soovib endale või oma lastele, kasutab ta oma kurjust selleks, et hävitada kadestatud inimese õnn. Väga sageli eelistavad kadedad inimesed kaudseid rünnakuid oma konkurentide vastu, otsides abi sortsidelt ja nõidadelt. See vahendaja, olenevalt sellest, kui palju kade inimene on valmis maksuma, võib saata kadestatavale (oma jõu või nõiakunsti abil) halba õnne, õnnetusi, needust või vaimuhaigusi. Samal ajal on kadestaja silmakirjalikult esimeste seas, kes pakub abi ja tröösti. T. M. Baukasa (1980) ja E. E. Evans-Pritchard (1937) lisavad, et Aafrika rahvaste bakongode ja azandede arvates on kadedus alati nõiakunsti aluseks. Azandede silmis on härrasmees see, kes teisi ei kadesta. Ka muud mitteläänelike kultuuride uuringud toovad välja kadeduse pahatahtlikku rolli (Murdock, Wilson & Frederick 1980; Schoeck 1969). Selleks, et kadeduse mõjudele vastu hakata, peab ohver leidma teise nõia (või ravija), kes haiguse või ebaõnne välja ajaks, või peab kadestatav isik varjama oma heaolu, näiteks minimeerides oma edu või head tervist. Nii arvab Kluckhohn (1944), et navaho indiaanlaste külalislahkus on omamoodi kaitse külaliste nõiakunsti vastu.

Need erinevate kultuuride analüüsid näitavad kadeduse kui ühiskondliku nähtuse tähtsust. Samas nähtub neist, kui raske on uurida varjatud ja eitatud afekti. Selleks, et valideerida allpool kirjeldatud uurimisevahendeid, oli vaja läbi viia mitu uurimust. Siinkohal esitame neist vaid kaks.

1. UURIMUS

Meetod

Osalejad

Valim koosnes 786 prantsuse kooliõpilasest ja tudengist (438 tüdrukut, 346 poissi; kahe inimese soo kohta puudusid andmed). Katserühmad valiti ühest keskkoolist (20 rühma, 528 inimest) ja ülikooli kahelt kursuselt (5 rühma, 258 inimest). Osalejate vanus varieerus 12st 56 eluaastani, keskmine vanus oli 18.

Uurimisevahendid

Uurimisevahendite valikut mõjutas Salovey ja Rodini (1985) uurimus kadeduse ja armukadeduse kohta. Jätsime välja olukorrad, mis olid seotud armukadeduse (nt keegi räägib peol sinu poiss- või tüdruksõbraga) või ebaõiglusega (nt keegi teine saab tasu selle eest, mis sina oled teinud). Lisasime olukorrad, mis olid seotud muu hulgas võimete või annetega, omandi või isikuomadustega. Kokku võeti vaatluse alla 40

situatsiooni. Enamik kadedust ja armukadedust puudutavaid uurimusi on kogunud andmeid otsesel viisil: isikud peavad hindama tundeseisundit, mida nad kogeksid antud olukorras (Gold 1996; Salovey & Rodin 1985). Kuna inimesel on väga raske tunnistada, et ta kedagi reaalses või hüpoteetilises olukorras kadestab (Lieblich 1971; Salovey & Rodin 1986; Schoeck 1969; Silber & Sabini 1978) ja kadeduse tunnistamine on sotsiaalselt mittesoovitatav, peetakse otsesõnalisi küsimustikke ebaobjektiivseteks. Kaudset sõnastust kasutades (väljamõeldud tegelane inimese enda asemel) võib inimene projitseerida oma kadeduse sellele tegelasele. Selleks, et tõestada antud hüpoteesi, tegime kaks küsimustikuvarianti – otsese ja kaudse. Otseses versioonis pidid osalejad hindama erinevaid kadestatavaid objekte kuuepallisel Likerti tüüpi skaalal selle järgi, kui palju kadedust nad kogeksid (0 – üldse mitte kade, 5 – väga kade), võrreldes ennast inimesega, kes on kadestatav (nt “see inimene on rikkam kui sina”, “see inimene on intelligentsem kui sina”). Kaudses variandis olid need situatsioonid toodud samas järjestuses, aga sõnastatud teistmoodi (nt “Dominique näeb välja parem kui Claude”; “Dominique on intelligentsem kui Claude”). Osalejad pidid hindama kuuepallisel Likerti tüüpi skaalal, kui kade võiks Claude nende arvates olla. Nimed “Claude” ja “Dominique” valiti sellepärast, et need on Prantsusmaal nii mehe- kui naisenimed.

Läbiviimine

Uurimuses osalemine oli vabatahtlik, kuid ükski õpilane ei keeldunud. Uuringu läbiviija või tema abiline jaotas igas katserühmas ühe palju küsimustiku kumbagi varianti. Õpilased vastasid küsimustele anonüümselt. Neil kulus ankeetide täitmiseks 15–20 minutit.

Tulemused

Analüüsi rõhk oli psühhomeetrilistel omadustel, eriti ülesande formaadi valikul (otsene *versus* kaudne) ning osalejate vanusest ja east tuleneva süstemaatilise vea kindlakstegemisel. Selleks, et selgitada, kas osalejate sugu ja küsimustiku erinevad formaadid seletavad kadeduse tugevuse varieerumist, viidi läbi 2x2 (sugu korda versioon) ANOVA (dispersioonanalüüs), kus vastuste skoorid kasutati korduvate mõõtudena. *Box test* näitas, et varieeruvus ei olnud homogeenne. Kuid arvestades, et enamik muutujaid olid normaaljaotusega ja katserühmad enamvähem ühesuurused (suurim/väikseim < 1,5), mõjutas see I tüüpi vea tõenäosust ja järelduste tugevust vähe (Stevens 1986). Tulemused on näidatud tabelis 1. Variantide peamõju on statistiliselt oluline ja seletab 7,3% andmete varieeruvusest. Vastuste skooride keskmine on kaudses variandis (keskmine 2,53, standardhälve 1,44) kõrgem kui otseses variandis (keskmine 2,03, standardhälve 1,46). Tukey HSD test näitab, et kõik keskmised (välja arvatud juhused) on statistilise olulisusega kõrgemad kaudses variandis (vea tõenäosus < 0,05). Kaudse versiooni puhul vastab skooride varieeruvus normaaljaotusele rohkem kui otsese versiooni puhul ja jaotuse analüüs näitab, et kaudse variandi andmestik on vähem äärmuslikke skoorid ning skoorid on suurema ulatusega. Soo üldmõju ei olnud statistiliselt oluline, s.t kõiki küsimusi arvesse võttes ei erine kadeduse intensiivsus sugude vahel. Seega ei ole naised, vastupidiselt üldisele uskumusele, meestest kadedamad. Statistiliselt oluline sugude interaktsiooni näitaja viitab, et poiste ja tüdrukute kadeduse intensiivsus erineb siiski küsimuseti. Näiteks tundsid tüdrukud märgatavalt enam kadedust hea välimuse (2,79 *versus* 2,35; F-statistik [1786] = 15,4; vea tõenäosus < 0,001) ja enesekindluse puhul (2,59 *versus* 2,12; F-statistik [1786] = 17,68; vea tõenäosus < 0,001). Poisid olid kadedamad spordiandete suhtes (2,54 *versus* 2,25; F-statistik [1786] = 6,58; vea tõenäosus < 0,01) ja atraktiivse poiss- või tüdruksõbra olemasolu suhtes (2,13 *versus* 1,72; F-statistik [1786] = 11,47; vea tõenäosus < 0,001). Küsimuse mõju on väga oluline ja seletab 10,8% andmete varieeruvusest. See tähendab, et mõned küsimustes esitatud situatsioonid tekitavad rohkem kadedust kui teised.

Tabel 1. ANOVA tulemused; kadeduse intensiivsus on sõltuv muutuja

Allikas	Vabadusastmed	F-statistik	<i>h</i> -statistik
<i>Subjektide vaheline</i>			
Versioon (Vs)	1	56,69***	0,073
Sugu (S)	1	1,16	0,002
Vs x S	1	0,89	0,001
<i>Subjektide sisene</i>			
Küsimus (K)	39	87,54***	0,108
K x Vs	39	3,50**	0,005
K x S	39	8,08***	0,011
K x Vs x S	39	1,71*	0,002

Vastanute arv 689.

* vea tõenäosus < 0,05

** vea tõenäosus < 0,01

*** vea tõenäosus < 0,001

Et kindlaks teha, kas vanus seletab kadeduse intensiivsuse kõikumist, koostati teine 4x2 ANOVA (vanus korda versioon), kus vastuste skoori kasutati korduvate mõõtudena. Vanus kodeeriti neljas kategoorias: 14-aastased ja nooremad (243 vastanut), 15–16-aastased (189 vastanut), 17–20-aastased (159 vastanut) ning 21-aastased ja vanemad (189 vastanut). Vanuse peamõju on statistiliselt oluline (F-statistik = 3,22, vea tõenäosus < 0,05), aga see seletab vaid 1% andmete varieeruvusest. Tukey HSD test, mis analüüsib kogu varieeruvust, ei näidanud lineaarset mõju ja statistiliselt olulised erinevused (kui vea tõenäosus on < 0,05) on ainult kahe katserühma vahel. Statistiliselt oluline valdkonna mõju vanusele (F-statistik = 3,33, vea tõenäosus < 0,001) näitab, et sõltuvalt east oli osaleja rohkem või vähem kade teatud valdkondades. Samas on see varieeruvuse protsenti arvestades statistiliselt ebaoluline.

2. UURIMUS

Meetod

Valim koosnes 1017 õpilasest. Kasutasime projektiivset varianti, rakendades samu meetodeid nagu 1. uurimuses. Selleks, et näha, kas situatsioone saab kategooriatesse rühmitada, viidi läbi peakomponentide analüüs, pöörates telgi Varimax-meetodil, mis aitab rõhutada rühmadevahelisi erinevusi. Analüüs eristas viis faktorit, aga üks (kuue küsimusega) jäeti kõrvale, sest sellel laaduvatel küsimustel oli ainsaks sarnasuseks see, et nad tekitasid vähe kadedust. Jätsime analüüsi 22 küsimust, mis laadusid vähemalt tugevusega 0,40 ja olid tugevalt seotud ainult ühe faktoriga. Esimene faktor nimega populaarsus ühendas küsimusi, mis puudutasid sotsiaalset ja seksuaalset atraktiivsust, ilu, kuulsust ja juhtimisoskusi. Teine faktor (isiklik heaolu) kirjeldab sisenduvõimet, enesekindlust ning häid suhteid sõprade ja vanematega. Kolmas faktor nimega majanduslik heaolu koosneb küsimustest, mis puudutavad tasuvat tööd, võidetud auhindu, ihaldatud omandit ja elukvaliteeti, sh reisimine, vaba aeg jne. Viimane faktor on intelligentsus ja anded, millele iseloomulikud küsimused on seotud võimete ja saavutustega. Nende kategooriate homogeensus on rahuldav – alfakoeffitsiendid (küsimustevahelised korrelatsioonid faktori sees) on vastavalt 0,84, 0,84, 0,78, ja 0,76. Teised uurimused (vt täpsemalt Massé 1998) on näidanud, et küsimustiku sisemine kokkusobivus on hea

(Cronbachi alfa, küsimustevaheliste korrelatsioonide näitaja, koefitsientiga 0,90) ja testi-korduvtesti reliaablus väga hea (korrelatsioon testi ja korduvtesti vahel 0,99).

ARUTELU JA KOKKUVÕTE

Arvame, et projektiivne lähenemine (kaudne küsimustik) uurib kadedust paremini. Kahe versiooni vaheline erinevus on ilmne, välja arvatud juhuse osas. Tõenäoliselt on see nii sellepärast, et see valdkond on enesehinnangule vähem ohtlik kui intelligentsus või ühiskondlik staatus. Kuigi uurimisvahend näitab üldise kadedusfaktori olemasolu, nähtub tulemustest, et erinevad objektid ei tekita ühepalju kadedust ja on olemas individuaalsed erinevused selles osas, mille suhtes kadedust tuntakse. Naised ei ole üldiselt kadedamad kui mehed. Samas kadestavad naised mõnda objekti enam kui mehed (näiteks ilu) ja vastupidi, mehed kadestavad rohkem mõningaid muid asju (näiteks prestiiipikat töökohta).

Mõistete sõnastamisel (otsene *versus* kaudne) näib olevat mõju kadeduse väljendamisega. Üldiselt väljendasid uurimuses osalejad kadedust kaudses variandis rohkem kui otseses. Samuti on skooride jaotus laiem ja skoori jaotus vastab kaudses variandis normaalsootusele paremini. Sellised tulemused näitavad, et kadeduse uurimisel peaks eelistama kaudset versiooni.

Tõlkinud Kristi Kaber

Avaldatud: Habimana, E. et Massé, L. (2000). Envy manifestations and personality disorders. European Psychiatry 15, 1–7.

Kasutatud kirjandus

- Alarcón, R., Foulks & E., Vakkur, V. 1998. *Personality disorders and culture*. New York: John Wiley.
- Buakasa, T. M. 1980. *L'impensé du discours. Kindoki et nkisi en pays Kongo du Zaïre* (Unconscious thought. Kindoki and nkisi in Kongo country of Zaïre). Kinshasa: Faculté de théologie catholique.
- Constant, J. 1969. *Les bouffées délirantes en Guadeloupe* (Delirious fits in Guadeloupe) (Dissertation.) Paris: Faculté de médecine de Paris.
- Dakins, S. & Arrowood, A. J. 1981. The social comparison of ability. *Human Relations* 34: 89–109.
- Evans-Pritchard, E. E. 1937. *Witchcraft, oracles and magic among Azande*. Oxford: Clarendon Press.
- Festinger, L. A. 1954. A theory of social comparison processes. *Human Relations* 7: 117–140.
- Goethals, G. R. & Darley, J. M. 1977. Social comparison theory: an attributional approach. – Suls, J. M. & Miller, R. L. (eds.). *Social comparison processes: theoretical and empirical perspectives*. Hemisphere: Washington, DC, pp. 259–278.
- Gold, B. T. 1996. Enviousness and its relationship to maladjustment and psychopathology. *Journal of Personality and Individual Differences* 21: 311–321.
- Habimana, E. 1988. *Envie comme cause d'attriburion dans les maladies mentales Ibitega* (Envy as attributional cause in the ibitega mental disorder). (Dissertation.) Québec Canada: Université du Québec à Montréal.
- Hubback, J. 1972. Envy and the shadow. *Journal of Analytical Psychology* 17: 157–165.
- Jeammet, N. 1998. *Le plaisir et le péché*. In: *Essai sur l'envie*. Paris: Desclée de Brouwer.
- Joffe, W. G. 1969. A critical review of the status of envy concept. *The Internaition Journal of Psychoanalysis* 50: 533–545.
- Klein, M. 1957. *Envy and gratitude, a study of the unconscious state*. London: Tavistock Publications.
- Kluckhohn, C. 1944. *Navaho witchcraft*. Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology. 22.
- Lieblich, A. 1971. Antecedents of envy reaction. *Journal of Personality Assessment* 35: 92–98.

- Massé, L. 1998. *Envie des pairs et difficultés relationnelles des adolescents talentueux* (Peers' envy and talented adolescents' social difficulties). (Dissertation.) Québec, Canada: Université du Québec à Montréal.
- Murdock, G., Wilson, S. F. & Frederick, V. 1980. World distribution of illness. *Transcultural Psychiatric Research Review* 17: 37–64.
- Neu, J. 1980. Jealous thoughts. – Rory, A. O. (ed.). *Explaining emotions*. Los Angeles: University of California Press, pp. 425–463.
- Parrott, W. G. 1991. The emotional experience of envy and jealousy. – Salovey, P. (ed.). *The psychology of envy and jealousy*. New York: The Guilford Press, pp. 3–30.
- Sabini, J. & Silver, M. 1982. Envy. – Sabini, J. & Silver, M. (eds.). *Moralities of everyday life*. New York: Oxford University Press, pp. 15–33.
- Salovey, P. 1991. Social comparison processes in envy and jealousy. – Suls, J. & Wills, T. A. (eds.). *Social comparison: contemporary theory and research*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 261–286.
- Salovey, P. & Rodin, J. 1984. Some antecedents and consequences of social comparison jealousy. *Journal of Personality and Social Psychology* 47: 780–792.
- Salovey, P. & Rodin, J. 1985. Jealousy and envy: the dark side of emotion. *Psychology Today* 19: 32–34.
- Salovey, P. & Rodin, J. 1985. The heart of jealousy: a report on Psychology Today's jealousy and envy survey. *Psychology Today* 19: 22–29.
- Salovey, P. & Rodin, J. 1986. The differentiation of social comparison jealousy and romantic jealousy. *Journal of Personality and Social Psychology* 50: 1100–1112.
- Salovey, P. & Rodin, J. 1988. Coping with envy and jealousy. *Journal of Social and Clinical Psychology* 7: 15–33.
- Salovey, P. & Rothman, A. 1991. Envy and jealousy: self and society. – Salovey, P. (ed.). *The psychology of jealousy and envy*. New York: The Guilford Press, pp. 271–186.
- Schoeck, H. 1969. *Envy: A theory of social behaviour*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Silver, M. & Sabini, J. 1978. The perception of envy. *Journal of Social Psychology* 41: 105–117.
- Silver, M. & Sabini, J. 1978. The social construction of envy: a conceptual analysis. *Journal of the Theory of Social Behaviour* 8: 313–331.
- Smith, R. H., Kim, S. H. & Parrott, W. G. 1988. Envy and jealousy: Semantic problems and experimental distinctions. *Personality and Social Psychology Bulletin* 14: 401–409.
- Spielman, P. M. 1971. Envy and jealousy: an attempt at clarification. *Psychoanalytic Quarterly* 40: 59–82.
- Stevens, J. 1986. *Applied multivariate statistics for the social sciences*. Hillsdale, New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Suls, J. M., Gastorf, J. & Lawhon, J. 1978. Social comparison choices for evaluating a sex- and age-related ability. *Personality and Social Psychology Bulletin* 4: 102–105.
- Tesser, A. 1991. Emotion in social comparison and reflection processes. – Suls, J. & Wills, T.A. (eds.). *Social comparison: contemporary theory and research*. Hillsdale, New York: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 117–148.
- Tesser, A. & Campbell, J. 1980. Self-definition: the impact of the relative performance and similarity of others. *Social Psychology Quarterly* 39: 77–91.
- Tesser, A. & Paulhus, D. 1983. The definition of self: private and public selfevaluation management strategies. *Journal of Personality and Social Psychology* 44: 672–682.
- Tesser, A. & Smith, J. 1980. Some effects of task relevance and friendship on helping: you don't always help the one you like. *Journal of Experimental Social Psychology* 16: 482–590.
- Wheeler, L. 1991. A brief history of social comparison theory. – Suls, J., Wills, T. A. (eds.) *Social comparison: contemporary theory and research*. Hillsdale, New York: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 3–22.
- Wheeler, L. & Zuckerman, M. 1977. Commentary. – Suls, J. & Miller, R. L. (eds.). *Social comparison processes: theoretical and empirical perspectives*. Washington, DC: Hemisphere, pp. 335–337.

“Kuumaverelised” eestlased

Eestlaste rahvalikust emotsioonikategoriast

Ene Vainik

Lätlastel on eestlaste kohta käibel selline tõgav fraas “kuumaverelised”, millega irooniliselt vihjatakse eestlaste emotsionaalsele tuimusele ja ebaadekvaatsele rahulikusele – kas siis näilisele või tegelikule.

Käesolevas¹ ei hakata võrdlema eestlaste ja lätlaste etnopsühholoogiat ega mõõtma eestlastele rahvusena tegelikult omaseid psühholoogilisi iseärasusi (Tulviste 1998). Seevastu püütakse heita pilk eestlaste rahvapsühholoogiasse – sellesse, kuidas suhtuvad eestlased emotsioonidesse ja milline on nn keskmise eestlase käsitus emotsioonidest. Loo lõpuks selgub ka see, miks lätlased meid niimoodi nimetavad.

Rahvapsühholoogia all mõeldakse siin tavainimeste arusaamist psüühilistest nähtustest. Mitte ühe konkreetse inimese, vaid n.-ö keskmise inimese arusaama. Eeldatavasti on rahvapsühholoogia seotud kultuuriga, mille rüpes ta on välja kujunenud, ja keelega, mille rahvas selle nähtusteringi liigendamiseks on kasutusele võtnud. Näiivkäsitlustele omaselt ei ole ka rahvapsühholoogia mõisted selgelt defineeritavad ega sõnadega üheses vastavuses ning neid kasutatakse läbisegi ja paralleelselt. Nii ei tehta eestlaste rahvapsühholoogias olulist vahet sõnade emotsioon ja tunne tähendustes. Need kaks sõna käibivad paralleelselt, nii nagu arvukad muudki võõrsõna ja omasõna paarid, kus võõrsõna kasutamine on prestii•sem. Näiteks kõlab positiivne emotsioon ju peenemalt kui lihtsalt hea tunne.

Sõna emotsionaalne kaldutakse eestlaste tänapäevases rahvapsühholoogias kasutama hinnanguliselt. Näiteks lause “Ta on nii emotsionaalne, temaga ei saa rääkida” tähendab suure tõenäosusega, et kõnealune inimene on liiga emotsionaalne (ja see on paha). Või siis “Ärgem laskugem emotsioonidesse!” (emotsioonid on midagi, kuhu laskutakse, ja parem oleks seda mitte teha, sest muidu võivad “emotsioonid üle pea kokku lüüa”). Kui ülemuse ja alluva vahel oli “emotsionaalne jutuaajamine”, siis suure tõenäosusega tähendas see pigem näo täissõimamist kui sojade tunnete avaldamist. Näib, et kui emotsiooni (positiivne või negatiivne) märk pole eksplitsiitselt esile toodud, siis toimub vaikimisi negatiivse tähenduse ja hinnangu atributsioon.

Seega tuleb alustuseks nentida, et eestlaste rahvapsühholoogias on emotsioonikategoria pigem laialivalgub kui kindlalt piiritletud, lisaks näib ta kandvat hinnangulisuse pitsertit. Et rahvas, kultuur ja keel pole ajas ja ruumis muutumatud suurused, toimub muutusi ka rahvapsühholoogia mõistetes ja arusaamades. Suuremat selgust selle kohta, milline on eestlaste rahvalik emotsioonikategoria 21. sajandi alguses, otsustasin saada emotsioonisõnavara empiirilisest uurimisest (Vainik 2001).

LÄHTEKOHTI

Ideoloogiline lähtealus sellisele lähenemisele pärineb keelelise relatiivsuse hüpoteesist (Whorf 1956): emakeel oma mõistetega mõjutab ja kujundab viisi, kuidas maailma näha ja enda jaoks tõlgendatakse. Sellel hüpoteesil on vähemalt kaks olulist järeldust, esimene üksikindiviidi ja teine kollektiivsel tasandil. Üksikindiviidile on oluline see, et keeleline kompetents mõjutab olulisel määral isiku sotsiaalset ja emotsionaalset toimetulekut. Ühiskonna tasandil järeldub, et keele uurimise kaudu saab teavet kultuuri ja seda kandvate inimeste kohta. Olulist osa mängivad antud kultuuris vormitud ja keeles kristalliseerunud mõisted, mille vahendusel toimub kommunikatsioon.

Keele abil ülalpeetavatest mõistetest mingil ainealal moodustub kollektiivses teadvuses üldkehtivate teadmiste kogum selle valdkonna kohta, mis on ühine antud keele kõnelejate enamikule. Näiteks sõnavara, mis mingis keeles on emotsioonide tähistamiseks ja nüansside ning tugevuse ja kestusastmete eristamiseks, moodustab olulise osa selle keele kõnelejate rahvalikust emotsioonikäsitlusest.²

Iga inimese suhe sõnavara ja selle abil vahendatavate mõistetega on erinev. Mõned sõnad tulevad meelde ja keelele kergesti, on nn aktiivses kasutuses. Teised on passiivses kasutuses – inimene teab küll, et sellised sõnad ja mõisted on olemas, kuid nende tarvituselevõtt on raskendatud. Olulisemal määral mõjutavad meie igapäevaelu ja toimetulekut sõnad ja mõisted, mis on aktiivses kasutuses, alati käepärast. See millised sõnad on mingil inimrühmal, nt eesti keele kõnelejalatel emotsioonide tähistamiseks on aktiivses kasutuses või käepärast, näitab, millised on antud rühmas antud ajal olulised ja sagedased mõisted. Seega saab eestlaste käepärast emotsioonisõnavara uurides teatava pildi sellest, millised on eestlastele olulised emotsioonid, milline on nende teadvustamise tase ja kuivõrd korrastatud on üldse tavainimese pilt n.-ö sisemaailmast, s.t milline näeb välja keskmise eestlase sisemise emotsioonidemaastiku kaart.

UURIMUSEST

Väidetakse, et mingi aineala (ja tegelikult üldse kõik) mõisted ja neid esindavad sõnad ei paikne inimese peas kaootiliselt, vaid et nad on paigutatud küllaltki süstemaatiliselt, mis hõlbustab kategoriseerimist (Viberg 1994: 170–171). Kui see väide peab paika, peaks inimestel olema hõlpus näiteks nimetamiskatses oma “süstemaatilisi katalooge” lapata ja esitada sõnu kategooriate kaupa. Sellel eeldusel tehti empiirilise uuringu nn välimeetodil:³ sajal eri soost ja eri vanuse ning haridustasemega inimesel lasti suuliste intervjuude vormis sooritada mitmeid emotsioonide nimetamise katseid.⁴ Intervjuude tulemusel kogunenud keeleaines järjestati nimetamise sagedust ja positsiooni arvesse võttes ning analüüsiti korduvate väljendite vormi ja tähendust (Vainik 2001).

Väljendite hulk, mis nende intervjuude tulemusel kogunes, lähenes viiele tuhandele ja need ei kujutanud endast sugugi ainult otseseid emotsiooninimetusid. Et nimetamiskatses ei pidanud inimesed ennast piirama, vaid said nimetada suvalises järjekorras kõike, mis neil emotsioonidega seoses pähe tuli (sarnaselt psühhoanalüüsis kasutatava vabade assotsiatsioonide meetodiga), moodustavad suure osa sellest sõnavara üldhulgast isikute individuaalsed emotsioonidega seostuvad assotsiatsioonid (näiteks kosmos, lehm, lilla jne), sellest osast sõnavarast aga, mis tuli esile korduvalt (3+n korda), koorus muu hulgas välja pilt selle kohta, milliste teiste kognitiivsete valdkondadega piirneb emotsioonide kategooria eestlaste teadvuses, kuidas on emotsioonide valdkond struktureeritud, mis mõisted kuuluvad põhitasandile ja millised on eestlaste prototüüpsed emotsioonid. Aga ka sellest, milliseid emotsioone eestlased endale meelsasti ei teadvusta või kollektiivsest teadvusest koguni välja tõrjuvad.

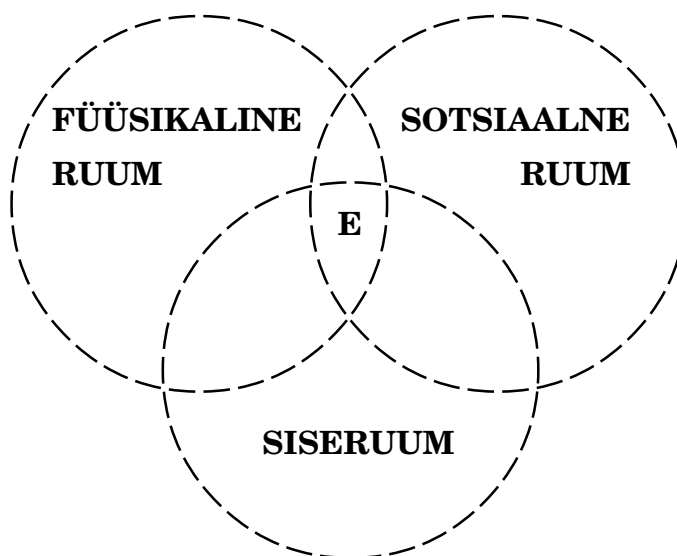
RAHVALIKU EMOTSIOONIKATEGOORIA PAIKNEMINE EESTLASTE KOLLEKTIIVSES TEADVUSES

Keele semantiline ruum, mida võiks nimetada ka keelekasutajate kollektiivseks teadvuseks, väidetakse koosnevat kognitiivsetest valdkondadest, mis koondavad teadmisi, kogemusi ja tähendusi ainealade kaupa (Langacker 1987). Selline kognitiivne valdkond või vähemalt iseseisev loomulik kategooria moodustub ka kollektiivsetest emotsiooniteadmistest ja kogemustest, mis on keelde kristalliseerunud emotsioonisõnavarana.

Läbi viidud empiirilise sõnavara uurimuse põhjal saab välja tuua, millised on eestlaste emotsioonivaldkonna kesksed ja prototüüpsed esindajad ning millised jäävad perifeeriasse, kus emotsioonivaldkond piirneb ja lõikub teiste kognitiivsete valdkondadega. Mõistagi ei eeldata, et valdkonnad oleksid üksteisest eraldatud jäikade piiridega.

Nimetamiskatses korduvalt (3+n korda) esile tulnud sõnade ja mõistete semantilise rühmitamise põhjal saab teha järelduse, et emotsioonikategooria paikneb eestlaste kollektiivses teadvuses kolme kognitiivse valdkonna – subjektiivselt tajutud füüsilise ruumi, sotsiaalse ruumi ja intrapsüühilise siseruumi – lõikumiskohal.

Joonisel 1 on skemaatiliselt kujutatud neid kolme põhilist kognitiivset valdkonda ja E-täht tähistab emotsioonide paiknemist nende lõikumiskohas.

Joonis 1. *Emotsioonikategooria paiknemine eestlaste kollektiivses teadvuses.*

Loomulikule kategooriale on omane tsentri- ja perifeeriaosa. Nimetamiskatsetes sagedasemini ja esimestena mainitud sõnad on antud kategooria põhisõnad (Sutrop 2000), s.t emotsioonide põhinimetused eesti keeles. Need vastavad eestlaste rahvaliku emotsioonikategooria põhitasandi objektidele, mis kujutavad endast kategooria kõige prototüüpsemaid esindajaid (Kövecses 2000).

Eestlastel kuuluvad emotsioonikategooria keskmesse sõnad viha, armastus, rõõm ja kurbus, mille kognitiivne esilduvus nimetamiskatsetes osutus kõige suuremaks. Kognitiivse esilduvuse indeks⁵ näitab sõna esinemissageduse ja keskmise positsiooni seost nimetamiskatsetes. Kognitiivse esilduvuse indeks, mille väärtus läheneb ühele, tähendab, et paljud keelejuhid nimetasid seda sõna üksmeelselt esimeste seas; nullilähedane indeks näitab, et antud sõna meenus vähestele ja sedagi viimases järjekorras. Erinevused sama kategooria liikmete kognitiivse esilduvuse indeksi väärtustes näitavad, kuivõrd kesksed ja esindavad on mõisted kategooria üldise tähenduse seisukohalt. Vahe antud kategooria põhisõnade ja mittepõhisõnade vahel tuleb esile hüppelise jõnksuna indekse vahenevas rivis. Ilmekalt demonstreerib seda diagramm 1.

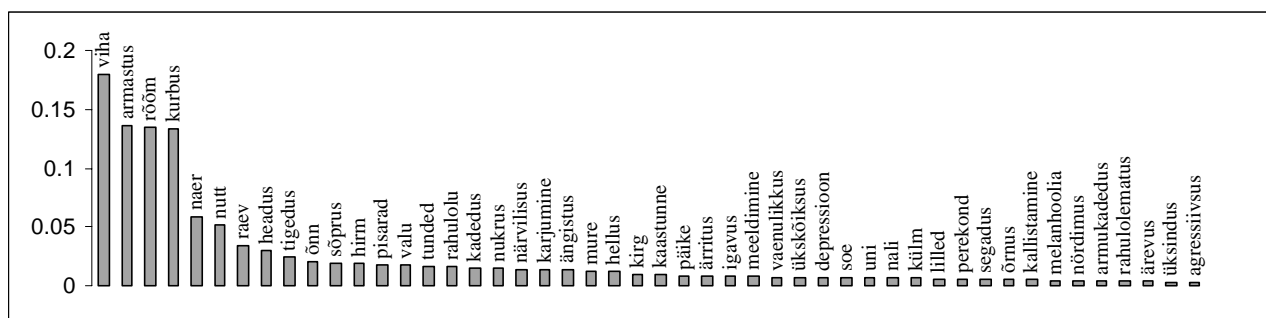

Diagramm 1. *Kognitiivse esilduvuse indeksid emotsionisõnade nimetamise katses.*

Rahvaliku emotsioonikategooria nelja esimese liikme summaarne esilduvus moodustab 44% kõigi antud nimetamiskatsetes esile tulnud sõnade summaarsest esilduvusest, mis tähendab, et antud kategooria põhitasandi objektid hõivavad 44% eestlaste kollektiivsest emotsiooniteadvusest. Ülejäänud 56% kollektiivsest emotsiooniteadvusest jagunes 54 sõna vahel. Selline jagunemine näitab ilmekalt, et eestlaste ühistes emotsiooniteadmistes on

põhitasandi kujul kompaktne tuumosa, kuid väljapoole emotsiooniteadmiste põhitasandit jäävas osas on eestlaste rahvalik emotsioonikategooria laialivalguv.

KATEGOORIA TUUMOSA – EMOTSIOONIDE PÕHINIMETUSED

Emotsioonide põhinimetusteks eesti keeles osutusid viha, armastus, rõõm ja kurbus, millele vastavad emotsioonimõisted on kategooria esindavateks liikmeteks eestlaste teadvuses. Ka nendel mõistetel on seoseid füüsilise, sotsiaalse ja siseruumiga, mis teeb neist emotsioonidest sobivad põhitasandi objektid (Rosch 1976). Nimelt on neile omane konkreetne ja äratuntav väliskuju⁶ – näoilme, mis funktsioneerib siseseisundi väljendaja ja suhtlusvahendina. Väliskuju osas on prototüüpsed emotsioonid seostatavad füüsilise ruumiga, suhtlusrolli poolest sotsiaalse ruumiga. Põhitasandi emotsioonidele on omased ka prototüüpsed väljendustegevused, mis tulid keelejuhtidele samuti hästi meelde. Kurbusega seostub prototüüpselt nutt, rõõmuga naer, vihaga raev, armastusega kallistused ja suudlused.

Prototüüpse põhitasandi emotsiooni tunnuseks on eestlase puhul ka vastanduva emotsiooni olemasolu: heale emotsioonile vastandub halb ja vastupidi. Põhitasandi emotsioonidest moodustuvad paarid: viha (halb) – armastus (hea) ja rõõm (hea) – kurbus (halb). Vahest on näoväljenduseta armastuse kuulumine põhitasandi emotsioonide hulka seotud just sellega, et vihale on vaja vastandit. Seda emotsioonikategooria iseloomulikku tunnust – jagunemist vastanduvate pooluste, hea ja halva vahel –, näeb ka põhitasandist kaugemale jäävate emotsioonimõistete puhul. Tegemist ei ole eestlaste omapäraga, vaid semantilise universaaliga emotsioonide kontseptualiseerimisel (Wierzbicka 1999).

Suurima jõu saab see semantiline universaal mõistehierarhias põhitasandist ülespoole, üldistuse suunas liikudes, kus *mittespetsiifiline tähendus kaalub üles spetsiifilise tähenduse* (Allik 1997). Ka inimesed, kellel üldse oli raskusi emotsioonisõnade ütlemise või emotsioonide teadvustamisega, nõustusid vähemalt emotsioonide jagunemisega positiivseteks ja negatiivseteks. Nimetada ei osanud nad paraku rohkem kui “noh, kõik need head” või “noh, kõik need halvad”. Ühes nimetamiskatses tuli keelejuhtidel nimetada ka neutraalseid emotsioone. Paljud ütlesid otse, et nende arvates pole neid olemas, mõned suudeti siiski välja mõelda (nt ükskõiksus, väsimus, rahu). Esile tuli ka omadusi ja nähtusi, mida ei anna hea ja halva alla liigitada, nt vaikne, tõsidus, mõtlik, tavaline, normaalne, rahulik. Nende mõistete puhul on aga ka ilmne, et nende seos emotsioonikategooriaga ongi osutamine emotsiooni puudumisele või varjamisele.

Väidetakse olevat üldine tendents, et keeltes on rohkem sõnu negatiivsete emotsioonide nimetamiseks ja eritlemiseks, kuid sagedamini kasutatakse positiivseid emotsioone tähistavaid sõnu (Allik 1997). Negatiivsete emotsioonisõnade rohkust keeltes seletatakse lausa olelusvõitlusega, mis on sundinud aegade vältel välja arendama terminoloogia eri liiki ohusignaalide eristamiseks. Nimetamiskatsetes ilmutasid keelejuhid suurt püüdlikkust positiivsete emotsioonide nimetamisel, suurem oli nii nende üldine nimetamiste kui ka erinevate sõnade arv. Sagedamini (3+n korda) öeldud sõnade seas oli kummalisel kombel positiivseid ja negatiivseid võrdselt. Positiivsete, negatiivsete ja neutraalsete emotsioonisõnade esiletuleku proportsioone nimetamiskatsetes iseloomustab diagramm 2.

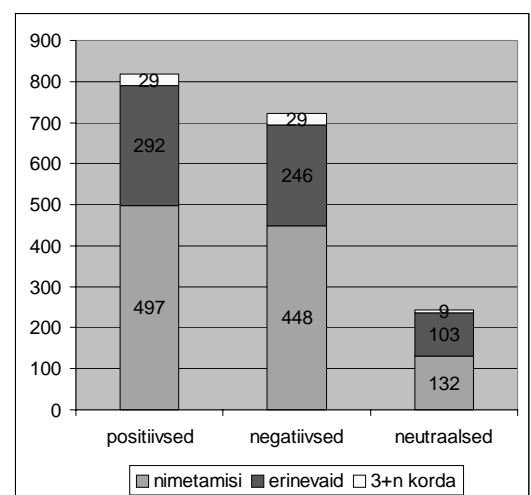
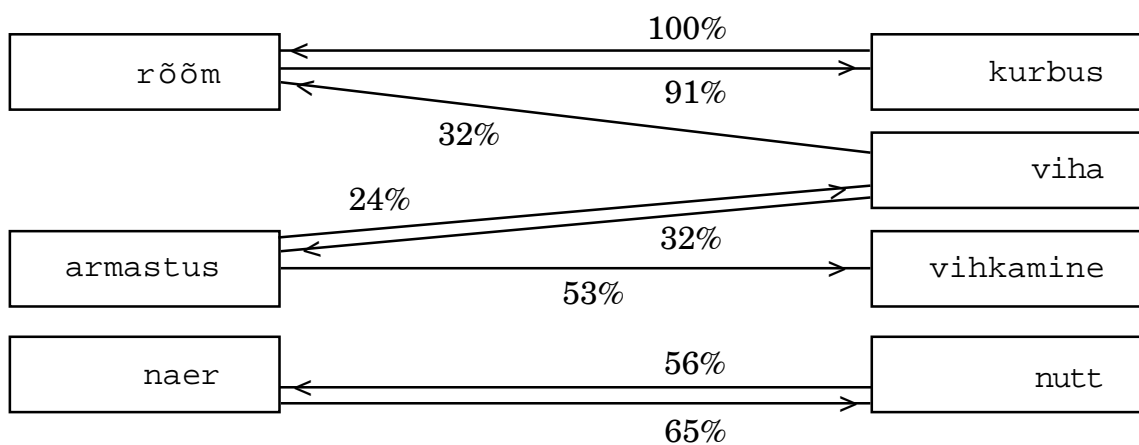

Diagramm 2. Positiivsete, negatiivsete ja neutraalsete emotsioonisõnade hulk nimetamiskatses.

Osaliselt seletab emotsioonisõnavara tugevat semantilist polaarsust ka nime-
tamiskatsetes kasutatud suurima kontrasti printsiip – tendents eristada ja leida nime-
tused eelkõige teineteisest maksimaalselt eristuvate nähtuste tarvis – , mis avaldus
peamiselt emotsioonisõnade nimetamises antonüümipaaride kaupa (nt nutt – naer, rõõm
– kurbus). Siiski ei saa eestlaste emotsioonikäsitlust läbini mustvalgeks pidada:
nimetamiskatsetes tuli esile ka vähima kontrasti printsiip – tendents nimetada kõrvuti
sünonüümseid või tähenduselt lähedasi sõnu (nt armastus – hellus – soojus).

Eestlaste üksmeel emotsioonisõnade antonüümsuse osas oli suurim sõnapaaril
rõõm – kurbus, järgnesid naer – nutt ja viha – armastus. Need kolm olid sümmeetrilised
antonüümiaseosed. Lisaks tulid esile asümmeetrilised antonüümiaseosed armastus –
vihkamine ja viha – rõõm. Antonüümiaseoste suhtelist tugevust võrrelduna kõige
tugevama seosega (rõõm – kurbus) näitab joonis 2. Kui põhitasandi mõisted seostuvad
kõik kuidagi omavahel, siis põhitasandi emotsioonide väljendustegevused nutt ja naer
moodustavad omaette autonoomse vastanduse, mille suhtes oldi tegelikult kõige üks-
meelsemad – ainsaks kõrvalekaldeks oli kahel juhul naeru vastandiks pakutud pisarad.

Joonis 2. Tugevamad antonüümiaseosed.

Muudel juhtudel kipub usk vastandite olemasolusse olema suurem üksmeelest
konkreetsete vastandsõnade leidmise osas. Tundus, et rohkem kui konkreetsed emot-
sioonisõnad olid keelejuhtide teadvuses vastandatud emotsioonimõisted, mis võisid
esile tulla eri sõnades, näiteks viha võis kanda nimetusi viha, vihkamine, vihatunne,
vihastamine jne. Üheks teguriks, millega võib seletada vastandite kokkulangematust
keelejuhtidel, on inimese isiklik suhe antud emotsiooni või selle puudumisega. Näiteks
kui ühele tähendab armastuse puudumine viha, siis kellegi teisele hoopis üksindust,
ükskõiksust või armukadedust. Sellisel puhul leiti vastandsõna emotsiooni põhini-
metusele enda kogemust täpsemini kirjeldavate mittepõhitasandi emotsioonimõistete hul-
gast.

MITTEPÕHITASANDI EMOTSIOONIMÕISTED

Mittepõhitasandile jäävad põhitasandi prototüüpsete emotsioonimõistete edasi-
arendused spetsiifilisuse suunas, näiteks mõisted, mis eristavad tundeid kestuse või
intensiivsuse alusel: armastus > kirm, kurbus > ahastus, viha > vahkviha, rõõm >
joovastus. Kui põhini-
metused on monolekseemsed omasõnad, mis on kasutatavad igas
kontekstis, siis mittepõhitasandi sõnadele on omane kasutuskonteksti spetsiifilisus:
võõrsõnad näiteks on käibel eelkõige psühholoogide erialakeeles (nt melanhoolia,
depressioon, agressiivsus, eufooria). Esile tuleb nimisõnast erinevaid sõnaliike, peamiselt
adjektiive (nt kuri, tige, õnnelik) ja verbe (nt pahandama). Mittepõhitasandil on ka
liitsõnalisid emotsiooninimetusi (meele+heide, paha+meel, hinge+valu). Lisaks pri-
maarsetele emotsiooninimetustele esineb ka sekundaarset viitamist – emotsioonile
osutatakse omadusenimetustega (nt ägedus, tige-
dus, karmus, õnnetus), samuti protsessi
või seisundi nimetusega (nt ärritus, ahastus, joovastus).

Mittepõhitasandi spetsiifilistes emotsioonimõistetes sisalduvad nii emotsioonide valents (+/-) kui ka kvalitatiivsed tunnused, mis seovad neid põhitasandi emotsioonidega. Näiteks on vihaga seotud pahameel, kuri, pahandama, tige, ägedus, karmus, ärritus, ärritatus, vim, vaen ja agressiivsus; kurbusega ahastus, meeleheide, mure, nukrus, õnnetus, ängistus, depressioon, enesehaletsus, halb meeleolu, hingevalu ja melanhoolia; rõõmuga hea meeleolu, joovastus, lõbu, õnn, eufooria ja ekstaas; armastusega armumine, hellus, kirg, soojus ja õrnus.

Antonüumiaseosed mittepõhitasandi emotsioonisõnade vahel näitasid kas suurt hajuvust või esinesid üldse väga harva. Samas oli usk vastandite olemasolusse ja inimeste püüdlikkus nende leiutamisel suur. Konkreetse vastandsõna leidmisel võis keelejuhtide käitumises eristada strateegiaid, millest üks oli emotsiooni vastandamine tema puudumisele puhtvormiliste vahenditega, eituse kaudu (nt õnn – õnnetus või õnn – ebaõnn, aga ka: valu – *mittevalu, hirm – *ebahirm) või semantiliselt (nt raev – ükskõiksus, kadedus – ükskõiksus, armastus – ükskõiksus). Teine strateegia oli polaarselt vastandliku emotsiooni (või omaduse või seisundi) nimetamine (nt valu – mõnu, hirm – julgus, raev – rõõmuafekt, kadedus – altruism).

Rohkem kui konkreetsed sõnad paistsid keelejuhtide teadvuses olevat vastandatud emotsioonimõisted või isiklikud kujutlused ja mälestused kogetud emotsioonidest.

PERIFEERIA

Veel kaugemale kategooria keskosast jäävad prototüüpsete emotsioonidega (viha, armastuse, rõõmu ja kurbusega) vähem sarnanevad emotsioonimõisted, mis avaldavad juba suuremat või vähemat kuuluvust peale emotsioonide kategooria ka eelloetletud kolme põhilisse valdkonda – füüsilisse, sotsiaalsesse või intrapsüühilisse siseruumi. Nende sõnade tähenduses kaalub negatiivne või positiivne valents kohati üles sõnade spetsiifilise emotsioonitähenduse. Näiteks kergem on otsustada, et kadedus on halb ja sõprus hea, kui et kas need üldse ikka on emotsioonid. Äkki on kadedus hoopis omadus ja sõprus sotsiaalne nähtus?

Füüsilise ruumi olulisusest emotsioonide kontseptualiseerimise juures kõnelevad sensorsete võimete vahendusel saadud teadmised ja kogemused kehade mõõtmest, liikumisest, temperatuurist, ettekujutused põhjuslikkusest jne. Nägemis- ja kuulmismeel vahendavad emotsioonide väljendustegevusi (nt nutt, karjumine, naer, hõisked), puuteaistingud subjektiivset kogemust (nt valu, kannatus, kergus), temperatuuritundlikkus on sobivaks allikalaks metafoorsetele tunde hinnangutele (nt külm, soojus).

Sotsiaalne ruum hõlmab interpersonaalseid suhteid. Sellesse valdkonda kuuluvad teadmised ja kogemused, mis on saadud suhtlemisest teiste inimestega, näiteks sotsiaalsete käitumisnormide omaks võtmine – teadmised aktsepteeritud ja taunitud käitumisviisidest ning omadustest. Selles tähendusrühmas tuli esile rohkesti sõnu, mis näitab, et sotsiaalse ruumi valdkond on eestlastele väga oluline ja seetõttu sisemiselt hästi liigendatud. Jagunemine headeks ja halbadeks läbib nii interpersonaalse ruumi osalisi (inimesed) kui ka nende vahelisi suhteid ja sellel alusel ongi järgnevas esile toodud sotsiaalsete tunnete rühmad.

Heade inimeste head tunded heade inimeste vastu on sõprus, meeldimine, poolehoid, igatsus, aitamine, kaasaelamine, kohusetunne, hoolivus, usaldus, lugupidamine, uhkus. Heade inimeste halvad tunded heade inimeste vastu on kadedus ja armukadedus. Heade inimeste head tunded halbade inimeste vastu on mõistmine, sallivus, kaasa-tundmine, empaatia, andestamine, tolerantus. Heade inimeste halvad tunded halbade inimeste vastu on solvumine, nõrdimus, pettumus, põlgus. Halbadel inimestel paistavad head tunded puuduvat. Halbade inimeste halvad tunded heade inimeste vastu on hoolimatus, sallimatus ja nende osaks heade inimeste seas on üksindus, häbi ja süü. Interpersonaalse ruumi ja emotsioonidega on ühtviisi seotud ka suhtlemist soodustavad

head omadused sõbralikkus, lahkus, siirus, südamlikkus, heatahtlikkus, töökus, avameelsus, leebus, leplikkus, osavõtlikkus, tähelepanelikkus ja abivalmidus ning seda takistavad halvad inimlikud omadused rumalus, edevus, väiklus, õelus, ahnus, häbematus.

Siseruumi moodustavad teadmised ja kogemused intrapsüühilistest protsessidest. Siia kuuluvad subjektiivsed meeldivus- ja köitvushinnangud, subjektiivselt kogetud ärevuse-erutuse ning tahteaktiivsuse tase. Aga ka teadmised teadmistest, mälust ja tajuprotsessidest. Meeldivushinnangutele osutasid sõnad meeldiv, mugav, mõnu, nauding, rahulolu, rahul, heaolu, positiivne; ebameeldivusele ebameeldiv, vastikus, rahulolematu, kole. Köitvushinnangule osutavad sõnad huvi, põnevus, vaimustus. Köitvuse puudumisele osutasid igavus, tuimus, tundetus, tüdimus, mõttetatus, ükskõiksus. Subjektiivselt kogetud kõrget energiataset osutas ergas, madalat energiataset jõuetus, vaev, väsimus, puhkamine, lõdvestumine. Tahtelisusele osutasid vabadus, kindlus, enesekindlus, saavutus, soov, lootus, ootus ja tahte nõrkusele ebakindlus, lootusetus, suutmatus. Positiivse erutuse taset iseloomustavad sõnad elevil, erutus, julgus, hingerahu, rahulik ja negatiivse erutuse taset närviline, rahutus, ärevus, ootusärevus, mure, kartus, hirm. Meeleseisunditest on head loomingulisus, tasakaalukus, usk, imetlema ja üllatus ning pigem halvad kui head segadus, arusaamatus, teadmatu, kahetsus, kõhklus, stress, kahtlus, unustamine ja hämming.

AUTSAIDERID

Rahvaliku emotsioonikategooriaga on seotud ka mõisteid, mis esmajoonel kuuluvadki nimetatud kolme suurde valdkonda – füüsilise, sotsiaalsesse või siseruumi – ja on emotsioonikategooriaga seotud kas põhjuslikkuse või assotsiatiivseoste kaudu. Rahvaliku emotsioonikategooriaga seob neid paljuski jagunemine headeks ja halvadeks nähtusteks, mis kas tekitavad häid või halbu emotsioone või aitavad halvadega toime tulla. Nähtavasti on sellised asjad nagu päike, lilled, lapsed ja perekond seotud rahva kollektiivse emotsioonimudeliga, sest tulid esile korduvalt. Üldiselt on individuaalne variatiivsus assotsiatiiv- ja põhjuslike seoste osas suur – umbes kolmandik kõigest öeldud väljenditest tuli esile vaid üks kord.

SEALPOOL PERIFEERIAT

Sama kõnekaks kui see, milliseid tundeid ja emotsioone nimetati, osutus ka see, milliste nimetamisest hoiduti. Juba pelga sisetunde põhjal võis öelda, et uurimuses ei leidnud mainimist kaugeltki kõik eestikeelsed emotsioonisõnad. Näiteks paistis olevat tabuteema seksuaalsusega seonduv. Huvi mõttes võrdlesin enda empiirilises uurimuses esile tulnud sõnavara 210 sõnaga küsimustikust PONESK-X,⁷ mille abil on eestlaste emotsioonisõnavara varem uuritud (Veski 1996; Allik ja Realo 1997). Empiirilises uurimuses kogutud ainestiku võrdlus ekspertide koostatud ammendava eestikeelse emotsiooniskaalaga tõi välja alad, mis eestlastel on kollektiivselt vähe teadvustatud, koguni teadvustamata või tahtlikult emotsioonikategooriast välja jäetud.

Ühisosa suurus rahva ja ekspertide skaalas oli kõigest umbes neljandik. Erinevused olid selgete tendentsidega: teatud tunnete viitavad sõnarühmad olid rahva skaalast järjekindlalt puudu. Vähe või üldse mitte nimetati positiivseid energia- ja tahteküllasust osutavaid sõnu (sõnade vorm esitatakse sellisena nagu küsimustikus PONESK-X): agarana, elavana, lõõgastunud, toimekana, tragi, tublina, uljana, vahvalt, virge, järjekindel, sundimatult, südina, aktiivsenä, elurõõmsana, energilisena, entusiastlik, jõulisena, reipana, otsustav, tahtekindlana, tugevana, visadust. Vähe tuli esile sõnu, mis osutavad viha väljaelamisele agressiivses käitumises (nt tülinoriv julmana, riiakana). Ka hirmu mõiste osutus sisemiselt väheliigendatuks: väike oli hirmu eri astmete osutavate sõnade hulk, puudusid nt kabuhirmul, pelglikult, kõhedalt. Ekspertide skaalas oli tugevalt esindatud, kuid rahval puudusid peaaegu täiesti alaväärsustunde osutavad

sõnad. Puudusid niihästi sotsiaalne alaväärsus (nt armetuna, haavunud, haletsusväär-sena, häbistatuna, hädisena, hüljatuna, mahajäetuna, alandatud, allasurutuna, petetuna), situatiivne alaväärsus (nt hädas, kimbatuses, kitsikuses, kohmetunud, nõmedalt, süümepeina, piinlik, häbelikkus, ujedust, tobedalt, kohkunud, naeruväärsena) kui ka vaimne alaväärsus (nt nüristunud, peast segasena, endast väljas, hullunud, meelte-segaduses).

Seega osutusid eestlaste teadvustatud emotsioonidemaastikul olevat mõned valged laigud – tunded, mida eestlased kas ei tunne, ei mäleta, ei taha mäletada või ei taha neist mõelda ega rääkida. Või ei ole sobivad sõnad lihtsalt käepärast – ei kuulu rahvalikku emotsioonikategooriasse isegi mitte perifeerselt?

Teatud teemad olid aga rahva skaalas selgesti ülepaistatud. Tundub, et rahvalik emotsioonikategooria on läbi põimunud samuti pluss-miinus-stiilis hinnanguid sisaldava rahvaliku väärtushinnangute süsteemiga. Enamik ekspertide skaalasse mittekuulunud sõnu viitasid sotsiaalse ruumi mõistetele, mis esitasid ideaalseid, soovitavaid omadusi, tundeid ja nähtusi (nt armastus, rahulolu, sõprus, sõbralikkus, lahkus, lootus, meeldimine, vabadus, igatsus, poolehoid, usaldus, abivalmidus, sallivus, heaolu, mõistmine, nali, töökus, tasakaalukus, avameelsus, empaatia, heatahtlikkus, lahke, lugupidamine, aitamine, andestamine, hingerahu, hoolivus, imetlema, saavutus, siirus, soov, südamlikkus, tolerant-sus, turvalisus). Vastukaaluks nimetati ka antiideealseid, sotsiaalselt ebasoovitavaid tundeid, omadusi ja nähtusi (nt rahulolematuse, agressiivsus, depressioon, teadmatus, kartus, nõrdimus, hoolimatus, pahameel, õelus, ahnus, arusaamatus, karmus, sallimatus, edevus, hingevalu, kahetsus, kannatus, melanhoolia, mõttetuse, stress, vimm, väiklus).

Eestlaste rahvalikus emotsioonikategoorias paistavad ilma tegevast sotsiaalsed normid ja maagiline mõtlemine. Sõnad, mis viitavad sotsiaalsele toimetulematusele (sotsiaalne ja situatiivne alaväärsus) või normist kõrvalekaldumisele (vaimne alaväärsus) jäetakse pigem nimetamata, justkui võiks sõnade pelk mainimine neid nähtusi esile kutsuda. Energiaküllasust osutavate sõnade vähesus võib tähendada, et seda omadust sotsiaalselt ei väärtustata. Eestlaste hulgas on vaikumisi kehtestatud norm, kuhu ei mahu entusiasm, enesekindlus ja aktiivsus. Liigne agarus on ogarus, ütlevad eestlased selle kohta.

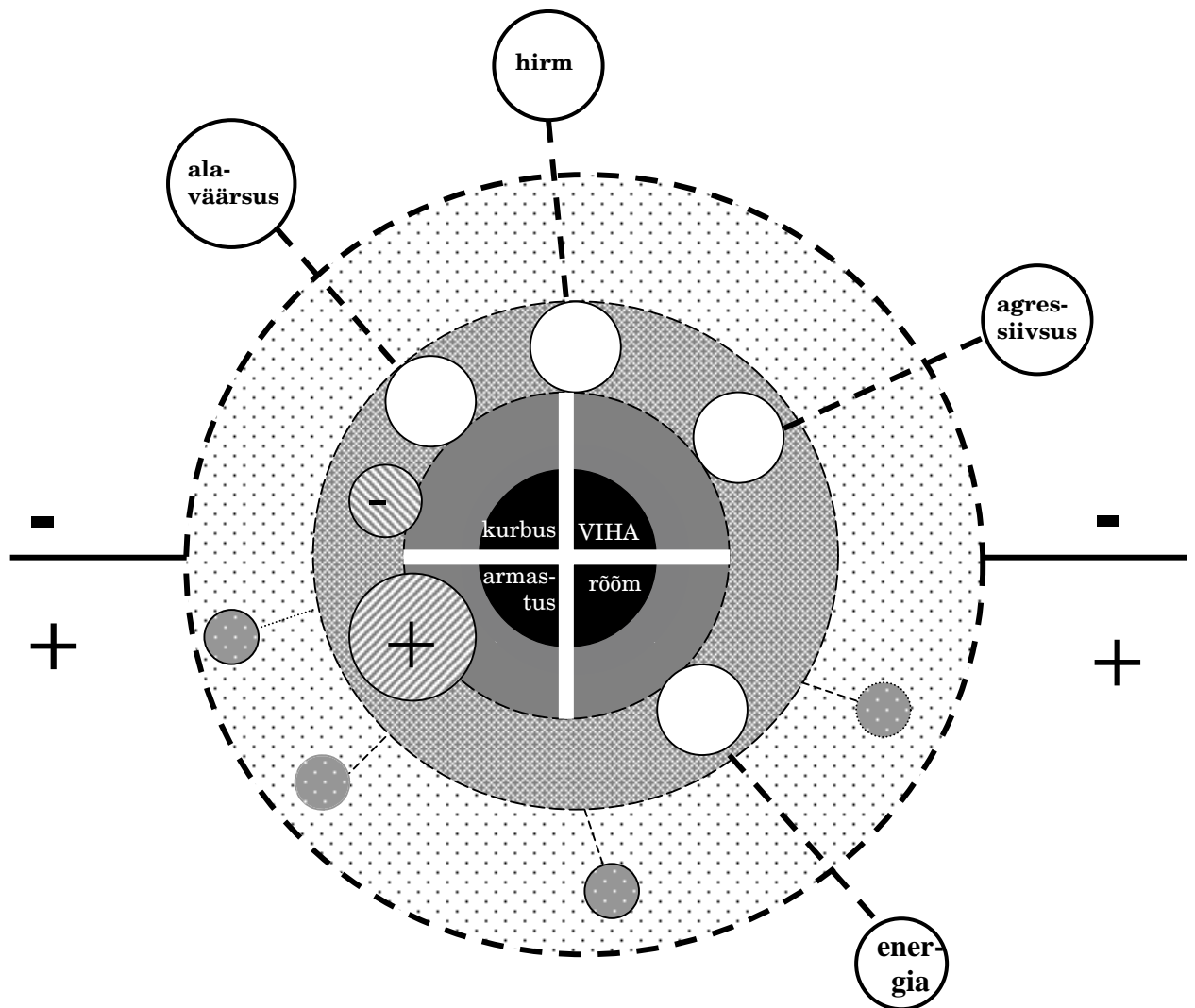
Joonis 3 kujutab eestlaste rahvalikku emotsioonikategooriat kihilisena, nii nagu see empiirilises emotsioonisõnavara uuringust välja koorus. Meeles tasub pidada järgmisi iseloomulikke asjaolusid:

- Kompaktne ja kognitiivselt kõige esildavam on põhitasand, mis jaguneb kvalitatiivselt nelja põhilise emotsioonimõiste vahel.
- Kategooriat läbib jagunemine heaks ja halvaks, emotsiooni täpsem kvaliteet on oluline põhitasandi ja mittepõhitasandi emotsioonimõistete osas.
- Sotsiaalsete tunnete, nähtuste ja omaduste silmatorkav rohkus rahvalikus emotsioonikategoorias.
- Teatud tähendusrühmade puudumine kollektiivsest emotsioonikategooriast.

VIHA KUI EESTLASE PROTOTÜÜPNE EMOTSIION?

Tähelepanek, nagu valitseks eestlaste rahvapsühholoogias seaduspärasus, et kui emotsiooni olemus ei ole täpselt esile toodud, kehtib vaikumisi negatiivse tähenduse ja hinnangu atributsioon, leidis empiirilises uurimusest selgituse selles osas, et emotsioonikategooria kõige prototüüpsemaks, kõige kergemini meenuvaks ja kõige markeerimatuks liikmeks osutus eestlastel viha.

Vihal on au esindada eestlaste kollektiivses teadvuses tervet rahvalikku emotsioonikategooriat. Diagrammil 1 eristab sõna *viha* emotsioonide põhinimetustest pea-aegu samasugune jonnks nagu põhinimetusi mittepõhinimetustest. Seega on viha staatus eestlaste emotsioonikäsitluses eriline. Et vihaga kaasas käiv negatiivsuse oreool varjutab emotsioonikategooriat tervikuna, ei ole mitte eestlaste omapära, vaid nähtus, mis on omane nt angloameerika kultuurile (Stearns 1994).

- põhitasand rahvalikus emotsioonikategoorias, kõige esindavam liige on VIHA
- mittepõhitasand, spetsiifilisemad emotsioonimõisted, mis põhitasandi mõisteid täpsustavad
- perifeeria, mille mõisted kuuluvad rohkem või vähem ka kognitiivsetesse naabervaldkondadesse: sotsiaalsesse, füüsilisse ja intrapsüühilisse siseruumi
- emotsioonidega seostuvad mõisted, mille osas on individuaalne variatiivsus suur
- "autsaiderid", kollektiivselt emotsioonikategooriaga seotud esemed ja nähtused
- sotsiaalselt ideaalsed tunded, nähtused ja omadused
- sotsiaalselt antiideaalsed tunded, nähtused ja omadused
- valged laigud kollektiivses emotsiooniteadvuses, teadvustamata tunded, nähtused ja omadused
- + head emotsioonid, tunded, omadused, nähtused ja asjad
- halvad emotsioonid, tunded, omadused, nähtused ja asjad
- kollektiivse emotsiooniteadvuse piir

Joonis 3. Eestlaste rahvalik emotsioonikategooria.

Pole vahest üllatav, et just viha osutus eestlastel kõige selgemalt polüseemiliseks sõnaks – oli ta ju üldse kõige sagedamini nimetatud sõnu. Ka keeleökonomika ütleb, et sõna sagedus korreleerub vormilise lihtsuse ja tähenduste paljususega (Zipf 1968). Sõna viha vastandina esinesid võrdse tugevusega armastus ja rõõm. Seejuures teistpidi seost esines ainult armastusega. Teeksin sellest järelduse, et vihal on eestlaste teadvuses kaks omavahel seotud tähendust.

Esimene ja primaarne on tähendus, mis vastandub armastusele ja on selgelt sotsiaalne, inimliku objektiga seotud tunne. Selles tähenduses viha sünonüüm on vihkamine. Tundub, et viha selles esimeses tähenduses on mõistetud ajas kestva ja subjekti suhtes aktiivse protsessina. Teine tähendus vastandub rõõmule ja selles tähenduses on rohkem esil subjekti passiivne seisund. Viha sünonüümiks teises tähenduses võib pidada vihastamist, mis võib, aga ei pruugi olla seotud inimliku objektiga. Oletatavasti on viha selles tähenduses mõistetud ka ajalisel pigem hetkelise kui kestvana nagu tema vastandit rõõmugi.

See, et tänapäeva eestlastele osutus primaarseks viha aktiivne ja sotsiaalne tähendus, ei tähenda, et see peaks olema samuti ka keeleajalooliselt. Sõna viha tähistas algselt teise kognitiivse valdkonna nähtust, nimelt maitseaistingut (kibe, mõru). Sellel põhjal võib arvata, et ajalooliselt on primaarsem just seisundi või omaduse tähendus – viha kui viha tunne (s.t kibe, mõru tunne). Ka tänapäeval on sõnal viha see tähendus alles, ainult et emotsioonidega ta argiteadvuses vaevalt seostub.

RAHVAPSÜHHOOGIA VERSUS EKSPERTIDE KÄSITLUSED

Nagu nimetamiskatsete tulemused näitasid, kuuluvad põhitasandisse eestlaste rahvalikus emotsioonikategoorias viha, armastus, rõõm ja kurbus. Psühholoogiateaduses puudub nii suur üksmeel selles osas, mis on põhiemotsioonid ja kas neid üldse saab üles loetleda (Allik 1997). Rakenduspsühholoogia tasemel arvestatakse praktilistel kaalutlustel – kuna need seostuvad enam-vähem kultuuriuniversaalsete näoväljendustega – siiski kuue põhiemotsiooniga, milleks on viha, rõõm, kurbus, hirm, üllatus, vastikus (Ekman 1982).

Ekspertide arvamusega langeb eestlaste arusaam põhiemotsioonidest kokku viha, rõõmu ja kurbuse osas. Et need on eestlastele tähtsad, äratuntavad ja ilmselt sagedased emotsioonid, näitas ka just nende emotsioonide prototüüpsetele väljendustegevustele osutavate sõnade sage mainimine (nt nutt, naer, raev). Eestlased ei näi olevat orienteeritud mitte niivõrd näoväljendustele, kuivõrd väljendustegevustele (naeratust mainiti ainult ühel juhul viiest tuhandest!). Ekspertidest erinevalt peavad eestlased emotsiooniks ka armastust.

Sõnad hirm, vastikus ja üllatus on eestlaste meelest küll olemas, kuid mitte sama igapäevased ja aktiivses kasutuses nagu viha, armastus, rõõm ja kurbus. Psühholoogide poolt näoväljenduste põhjal põhiemotsioonide hulka liigitatavad hirm, üllatus ja vastikus ei kuulu eestlaste arvates prototüüpsete põhitasandi emotsioonide hulka võibolla selletõttu, et nendega ei anna moodustada vastandite paare. Ka on ilmselt hirm, vastikus ja üllatus tunded, mida tuntakse ainult konkreetsetes situatsioonides ja seoses kindlat tüüpi stiimuliga – hirmu seoses ohuga, vastikust peamiselt seoses maitse- või lõhnaaistinguga, üllatust seoses olukorra äkilise muutusega. Ilmselt ei sisaldanud küsitlusolukord tüüpiliselt neid stiimuleid.

Ekspertidid väidavad, et *eestlased ei oska oma emotsioonidest mõelda teisiti kui positiivsetest ja negatiivsetest, kusjuures need dimensioonid ei vastandu, vaid seostuvad omavahel igal võimalikul viisil* (Allik 1997). Nimetamiskatsed ja tulemuste analüüs kinnitasid selle väite esimest poolt – eestlased kalduvad tõesti mõtlema emotsioonidest ainult kui positiivsetest või negatiivsetest. Väite teise poole osas, et negatiivsus ja positiivsus on sõltumatud, omavahel vastandumatud dimensioonid, läheb rahva arvamus ekspertide omast lahku. Asjaolu, et positiivseid ja negatiivseid emotsioone kannavad ajus erinevad substraadid, ei näi eestlasi segavat mõtlemast neist kui vastandlikest.

Uskumus emotsioonide vastandatavusest – jagunemisest headeks (positiivsed) ja halbadeks (negatiivsed) – on eestlaste teadvusesse tugevasti kinnistunud. Emotsioonide positiivsust ja negatiivsust aga ei mõista inimesed arvatavasti alati ühtmoodi. Sõltuvalt olukorrast võib sellel olla erinev sisu. Nimelt esines emotsioonide liigitamist positiivseteks ja negatiivseteks nii klišeede alusel kui ka isiklikust seisukohast lähtudes, mis läks vastuollu üldiste klišeelike suhtumistega, nt liigitas mõni inimene viha, raevu ja kurbuse positiivseteks, üks inimene sajast pidas aga rõõmu negatiivseks.

Inimliku kogemuse jaotamine heaks ja halvaks on tendents, mis läbib laiemat nähtusteringi kui pelgalt emotsioonid. Käesolevas uurimuses tuli kummaski kategoorias esile omadusi, käitumisi, esemeid ja muud. Lahtiseks võiks jääda küsimus, kas plussmiinus-skaalal hinnangute andmise puhul on tegemist eelkõige kultuuriliste normide ja moraalse hinnangutega (nt ristiusu kultiveeritud teadmisega heast ja kurjast) või psühholoogilise nähtusega – näiteks metatasandi emotsioonidega –, s.t emotsioonide kui nähtuste hindamisega individuaalse kasulikkuse-kahjulikkuse alusel (Lazarus 1991).

Väidetavalt on inimese emotsiooniteadmised kaheastmelised (Planalp ja Fitness 1999): esimese astme preverbaalsed emotsiooniteadmised reguleerivad meie käitumist teadvustamatult evolutsiooni käigus kujunenud operatiivse plussmiinus-hinnangumehhanismi alusel (ründa – põgene, ohtlik – ohutu, ligitõmbav – eemaletõukav, mõnus – valus), teise astme emotsiooniteadmised on sotsiaalselt õpitud ning neile avaldavad mõju keel ja kultuurilised skriptid.

Emotsioonisõnavara ja emotsioonimõisted kuuluvad teise astme emotsionaalsete teadmiste hulka, nad on tööriistaks emotsioonide teadvustamise protsessis. Näib aga, et sellesse teise astme emotsionaalsesse teadmisse on sisse kodeeritud ka esimese astme emotsiooniteadmised, näiteks teadvustamata hinnangumehhanismile vastava preverbaalse või isegi prekontseptuaalse kujundina, milleks võib olla kehalisel kogemusel baseeruv kineetiline skeemkujutus (lähenemine – kaugenemine). See esimese astme emotsionaalne teadmine või kineetiline kujund sisaldub emotsioonisõnavaras üldistatult ja iga üksiku emotsioonisõna tähenduses individuaalselt ja vastab emotsiooni plussmiinus-valentsile.

Üldistades võib väita, et kui ekspertide seisukohalt on emotsioonide kategooria ja põhiemotsioonid seotud eelkõige näoväljenduste ja emotsiooni füsioloogilise läbielamise protsessiga, siis tavalisele eestlasele on emotsioonid pigem sotsiaalsed konstruktid, mis on peamiselt seotud inimestevaheliste suhete ja suhtlemisega. Ekspertide arvates kuuluvad emotsioonid individuaalpsühholoogiliste nähtuste hulka, rahva arvates – nii nagu see käesolevast emotsioonisõnavara uuringust välja koorus – pigem sotsiaalpsühholoogia valda.

Ma ei võrdleks rahva ja ekspertide käsitlusi selles suhtes, kumb on õigem või kumb emotsioonide olemust ja skaalat paremini kirjeldab. Ütlen ainult, et need on mõnes osas kattuvad ja mõnes mitte. Ekspertidele on oma käsitluste loomise juures oluline klappimine moodsa neuroteaduse andmetega, tulemuste eksperimentaalne tõestatavus ning väidete verifitseeritavus. Rahvale on oluline klappimine üksteisega, hea ja halva lahuspidamine ning meeldimine iseenesele ja naabritele.

KOKKUVÕTE

Emotsioonide kategooria paiknemine eestlaste kollektiivses teadvuses subjektiivselt tajutud füüsilise, sotsiaalse ja intrapsüühilise siseruumi lõikumiskohas ei ole üllatav: on ju emotsioon indiviidi subjektiivselt kogetav protsess, millel on aga oma välised füüsilised avaldused (väljenduskäitumine, näoilmed, hääletooni muutused), mis funktsioneerivad suhtlemises teadetena suhtlejate siseseisunditest. Kõigis kolmes emotsioonidega piirnevas kognitiivses valdkonnas tuleb läbiva joonena esile jagunemine headeks ja halbadeks emotsioonideks, tunneteks, omadusteks, nähtusteks, tegevusteks.

Viis, kuidas emotsioonikategooria rahva teadvuses elab, on aga üllatavalt mitmekesine. Valdikond ei paista olevat kõigi eestlaste teadvuses ühtviisi sisemiselt korrastatud. Kattuvused eri indiviidide emotsioonikategooriates esinevad pigem mõistete kui sõnade tasandil. Mingit valmis korda mõistetes või süstemaatilisi (emotsiooni)teadmiste hoidmiste viise, mis sõnade meenutamist hõlbustaksid, ei suudetud empiirilise uuringuga keelekasutajate teadvuses tuvastada. Kognitiivsete valdkondade sisemine korrastatus ei sugene kollektiivsesse teadvusesse iseenesest, vaid tekib uurimistöö, analüüsi ja süstematiseerimispingutuse tulemusena.

Tundub, et kui iga keelekasutaja jagabki kuidagi seda kollektiivset emotsioonidemaastiku kaarti, siis oma igapäevaelus ja silmitsi reaalse emotsionaalse kogemusega ei ole tal valdkonna hüpoteetilisest kollektiivsest struktureeritusest vähimatki kasu. Arvan, et tavaline inimene ka ei tea, kus “kapis” tal millised emotsionaalsed teadmised paiknevad, kasutatakse peamiselt seda, mis on käepärast. Käepärast on aga need tööriistad, mida kõige sagedamini vaja läheb – esmajoones põhitasandi mõisted. Tavaeestlane teab küll, et kuskil on olemas täpsemad ja õigemad sõnad tundenüansside tähistamiseks, kuid kuna igapäevaelus pole need mõisted aktuaalsed, on need sõnadki “teadvuse kapis” tolmunud ning igapäevasemate asjade taha ja alla jäänud. Empiiriline uuring välimeetodil ei too välja kaugeltki kogu eesti keele sõnavara emotsioonide kohta, küll aga toob ta välja selle olulisema osa, mis inimeste igapäevaelu kõige rohkem mõjutab.

Näib, et emotsioonidemaastiku kaarti pole tavalisel eestlasel enamasti kaasas (ja mis kasu olekski valgete laikudega kaardist). Küll on tal kaasas kompass, mis näitab head ja halba, ning teadmine põhilistest emotsiooniilmakaartest – vihast, armastusest, rõõmust ja kurbusest.

LÄTLASTE KIITUSEKS

Irooniaga eestlase “kuumaverelisusest” ei osuta lätlased mitte sellele, mida leidub eestlase juures iseloomulikku, vaid sellele, mis sealt on iseloomulikult puudu – emotsioonide näoväljendused. Eestlastel ei seostu emotsioonid eelkõige näoväljendustega, vaid pigem väljendustegevuste ja sotsiaalsete suhetega. Eestlase emotsionaalne elu pole niivõrd tema enda, kuivõrd ühiskonna asi. Ja üldse – emotsioonide väljanäitamine teeb inimese haavatavaks ja haavatav olla pole turvaline.

Lätlased paistavad aimavat, et eestlastel on emotsioone, mida nad mitte ainult et ei taha välja näidata, vaid mida nad ei taha ka ise enda juures näha. Sotsiaalne orienteeritus ja kaitsebarjäärid lubavad eestlasel omada ja välja näidata vaid sotsiaalselt aktsepteeritavaid või ideaalseid emotsioone ning taunida antiideaalseid. Psühhoanalüütikud ütlesid, et selline sotsiaalne polsterdus kui kaitsetegevus seob psüühilist energiat,⁸ ja arvatavasti on neil õigus – miks muidu puudusid eestlaste sõnavarast energiaküllasusele ja entusiasmile osutavad sõnad. Laiskust on eestlastele läbi sajandite ette heitnud ka siin elanud baltisakslased.⁹

Tundub, et lätlased on üks terane rahvas: eestlase kinnise pale tagant on nad ära tabanud, et eestlase prototüüpseim emotsioon on viha, mis vindub pikalt ja hõõgub nagu tukid tuha all. Oma salaviha kaldub eestlane elama mitte väljapoole, vaid sissepoole, koheldes naabreid püüdliku sõbralikkuse või passiivse agressiooniga.

Kui see pilt nüüd liiga nukker sai, siis lohutagu meid see, et suur osa rahvastevahelisest irooniast on tingitud kadedusest ja kõige tõenäolisemalt projitseeritakse naabritele just neid iseloomujooni, mida endal hea meelega tunnistada ei taheta.

Kasutatud kirjandus

- Allik, J. 1997. Eesti keele emotsioone väljendava sõnavara tähendus. – *Psühholoogia lihtsusest*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 131–150.
- Allik, J. & Realo, A. 1997. Emotional Experience and its Relation to the Five-Factor Model in Estonian. *Journal of Personality* 65 (3), pp. 625–645.
- Baer, K. E. v. 1976. Eestlaste endeemilistest haigustest. (1816.) *Loomingu Raamatukogu*. Tallinn: Perioodika.
- Berlin, B. & Kay, P. 1969. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press.
- Ekman, P. 1982. *Emotions in Human Face*. (2nd ed.) New York: Cambridge University Press.
- Freud, S. 1915. Repression. *Standard Edition* 14: 141. London: Hogarth Press. 1957.
- Kövecses, Z. 2000. *Metaphor and Emotion. Language, Culture and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Langacker, R. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. I Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.
- Lazarus, R. S. 1991. Emotion and Adaption. – *Human Emotions: A Reader*. J. M. Jenkins, K. Oatley, & N. L. Stein (eds.). Oxford: Blackwell Publishers. 1998, pp. 73–78.
- Planalp, S. & Fitness, J. 1999. Thinking/feeling about social and personal relationships. *Journal of Social and Personal Relationships* 16 (6), pp. 731–750.
- Rosch, E., Mervis C. B., Gray, W. D., Johnson, D. M. & Boyes-Braem, P. 1976. Basic objects in natural categories. *Cognitive Psychology* 8, pp. 382–439.
- Stearns, P. N. .1994. *American Cool: Constructing a twentieth-century emotional style*. New York: New York University Press.
- Sutrop, U. 2000. Basic terms and basic vocabulary. Estonian Typological Studies IV. M. Ereht (ed.). *Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised* 14, lk 118–145.
- Sutrop, U. 2001. List task and a cognitive salience index. *Field Methods* 13, pp. 289–302.
- Zipf, G., K. 1968. *The Psycho-biology of Language: an Introduction to Dynamic Philology*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.
- Tulviste, P. 1998. Etnopsühholoogiast ja meist. – *Rektoriraamat*. Tartu Ülikooli kirjastus. Tartu, lk 53–57.
- Vainik, E. 2001. *Eestlaste emotsioonisõnavara*. Käsikirjaline magistritöö Tartu Ülikoolis.
- Veski, E. 1996. *Emotsionaalseid seisundeid kirjeldav sõnavara eesti keeles ja selle seos isiksuse omadustega*. Käsikirjaline diplomitöö Tartu Ülikoolis.
- Viberg, A. 1994. Vocabularies. Biligualism in Deaf Education. *International Studies on Sign Language and Communication of the Deaf* 27, pp. 169–199.
- Watson, D. & Clark, L. A. 1994. *The PANAS-X Manual for the Positive and Negative Affect Schedule – Expanded Form*. Iowa: The University of Iowa.
- Whorf, B. L. 1956. *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. J. B. Carroll (ed.). New York: Wiley.
- Wierzbicka, A. 1999. *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Viited

¹ Tänan siinkohal Urmas Sutropit, Kristiina Rossi ja Haldur Õimu märkuste eest, S. Ratsot toimetamise eest ning kõiki keelejuhte, kes emotsioonisõnavara uuringus osalesid.

² Lisaks emotsiooninimetustele väljendub kristalliseerunud rahvapsühholoogia keeliliselt ka nt fraseologismides, kõnekäändudes ja grammatilistes struktuurides, millega emotsioonidest räägitakse.

³ Välimeetod on alguse saanud Berlini ja Kay (1969) värvinimetuste uurimise metoodikast ning seisneb mingi kategooria liikmete nimetamiskatsete läbiviimises väli-tingimustes ja keeleandmete psühholoogilise esiletuleku hilisemas analüüsis.

⁴ Nimetamiskatseid oli kokku seitse. Neist tähtsamad olid emotsioonide esmase nimetamise katse, vastandite ütlemissatse, enese kogetud emotsioonide nimetamise katse ning positiivsete, negatiivsete ja neutraalsete emotsioonide nimetamise katse.

⁵ Kognitiivse esilduvuse indeksid arvutati valemi põhjal (Sutrop 2001: 299–300):

$$S = F / (N \cdot mP),$$

kus S on kognitiivse esilduvuse indeks,

F – sõna esinemissagedus antud loetelus,

N – küsitletute koguarv,

mP – sõna keskmine positsioon, mis arvutatakse järgmiselt:

$$mP = (SR_j) / F,$$

kus R_j on sõna esinemisjärjekorra number individuaalses loetelus.

⁶ Mõnevõrra üllatav on vahest näoväljenduseta armastuse sattumine põhitasandi objektide hulka eestlaste emotsioonikäsituses – nähtavasti on see tunne aga väga oluline muudes aspektides, mis korvab spetsiifilise armastava näoilme puudumise.

⁷ PONESK-X – positiivsete ja negatiivsete emotsioonide mõõtmise skaala, millel põhinevad Veski ja Alliku tulemused (Veski 1996, Allik 1997), Watsoni ja Clarki (1994) loodud skaala PANAS-X eestikeelne variant.

⁸ Psühhoanalüütikud väidavad, et soovimatu sisu teadvusest väljatõrjumine kui ego kaitsemehhanism neelab ja seob psüühilist energiat (Freud 1915). See, mis toimib indiviidi tasandil, toimib ilmselt ka kollektiivselt.

⁹ Karl Ernst von Baer kirjutab oma doktoritöös *Eestlaste endeemilistest haigustest: Vigadest, mida siiski eitada ei saa, loendaksin ma siin: laiskus, mustus, liigne alandlikkus vägevamate ees ning julmus ja metsikus alamate vastu* (Baer 1976: 30).